

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«Громадсько-політична діяльність Левка Лук'яненка»

Студентки 4 курсу, групи СОІ-42
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»
Мельник Юлії Дмитрівни

Керівник:
кандидат історичних наук, асистент
Паска Богдан Валерійович
Рецензент:
доктор історичних наук, професор
Пилипів Ігор Васильович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

м. Івано-Франківськ – 2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	6
РОЗДІЛ 2. ДИСИДЕНТСЬКИЙ ПЕРІОД ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	16
2.1 Участь в Українській робітничо-селянській спілці (УРСС) та перше ув'язнення.....	16
2.2 Роль у діяльності Української гельсінської спілки та друге ув'язнення	23
РОЗДІЛ 3. ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО ТА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА.....	31
3.1 Участь у процесі здобуття Україною незалежності	31
3.2 Громадсько-політична діяльність після 1991 р.....	40
РОЗДІЛ 4. ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ	46
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність роботи. Із постаттю Левка Лук'яненка в історії України пов'язуємо епохальну подію – здобуття незалежності. Його діяльність ознаменована правозахисницьким орієнтиром та активним відстоюванням національних інтересів українців. Визначний громадський та політичний діяч, який був двічі в ув'язненні, став народним депутатом України, а політичну арену полишив у 85 років, поклав початок новій хвилі національно-визвольного руху.

Різновекторна діяльність Левка Лук'яненка сьогодні ще не оцінена повною мірою. Його прагнення відокремити Україну від СРСР з чітким прагненням приєднатись до європейської спільноти свідчить про відданість обраному напрямку громадсько-політичної діяльності, якій не завадили ув'язнення та утиски зі сторони тоталітарного режиму радянської влади.

Актуальність теми дослідження зумовлена недостатнім ступенем вивчення історичної постаті Левка Лук'яненка та водночас посиленням уваги до громадсько-політичної діяльності, важливістю дослідження його ролі у здобутті Україною незалежності, участі в Українській робітничо-селянській спілці та Українській гельсінській спілці, потребою з'ясування особливостей періодів його громадсько-політичної діяльності.

Об'єктом нашого дослідження слугує історична постать Левка Лук'яненка в контексті викладання історії України в ЗЗСО.

Предметом бакалаврської роботи визначено громадсько-політичну діяльність Левка Лук'яненка, а також можливості використання матеріалів про його активність під час освітнього процесу в ЗЗСО.

Мета нашого дослідження полягає у системному дослідженні періодів громадсько-політичної діяльності Левка Лук'яненка та їх провідних особливостей, виділення закономірностей висвітлення його постаті під час викладання історії в ЗЗСО.

Для досягнення мети у процесі дослідження необхідно виконати такі основні **завдання**:

- 1) з'ясувати закономірності формування світогляду та становлення особистості Левка Лук'яненка;
- 2) визначити особливості дисидентського періоду діяльності Левка Лук'яненка, зокрема участь в Українській робітничо-селянській спілці (УРСС) та перше ув'язнення;
- 3) встановити його роль у діяльності Української гельсінської спілки (друге ув'язнення);
- 4) розглянути участь Левка Лук'яненка у процесі здобуття незалежності України;
- 5) з'ясувати особливості громадсько-політичної діяльності Левка Лук'яненка у період після 1991 року;
- 6) диференціювати закономірності висвітлення постаті Левка Лук'яненка під час навчання історії у школі;

Стан наукової розробки проблеми. В своїх працях активно піднімали й досліджували діяльність Левка Лук'яненка та й загалом дисидентський рух Касьянов Г. В., Костенко І. А., Кривдіна І. Б., Задирієнко Д. С., Данилюк Ю. З., Бажан О. Г., Кіпіані В. Т., Цебенко С., Курико В., Полянська Я., Судакова Н., Чістякова І. М. та Кривдіна І. Б. значну частину праці присвятили формуванню світогляду Левка Григоровича, Федько А. В. та Каліберда Ю. Ю. описували УРСС у боротьбі з радянським тоталітаризмом, досить значною також є праця за редакції Майстренка І. В. «Українські юристи під судом КГБ». Також про громадянську та політичну діяльність відомо з визначних праць Лук'яненка Л. Г., зокрема «Не дам загинуть Україні», «Сповідь у камері смертників», «Народження нової ери», «До історії Української Гельсінської спілки», «З часів неволі: Сосновка-7», «Де ти, доле України?».

Хронологічні рамки дослідження зумовлені періодом життя та діяльності Л. Лук'яненка 1928-2018 рр. Нижня межа дослідження пов'язана з датою народження Левка Григоровича (24 серпня 1928 р.), а верхня – з датою смерті (7 липня 2018 р.).

Територіальні межі роботи. Опрацьовані матеріали нашого дослідження стосуються насамперед території України; сучасного Азербайджану (м. Джульфа, м. Нахічевань), де проходила військова служба Левка Лук'яненка; Росії (м. Москва, с. Сосновка, м. Владимир, с. Кучино, с. Березівка), де громадсько-політичний діяч відбував два ув'язнення. Крім цього, Канада, адже Левко Григорович займав посаду Надзвичайного та Поважного посла.

Дослідження фактичного матеріалу проведено з використанням таких **методів**:

- 1) порівняльно-історичний (виявлення спільного та відмінного при зіставленні періодів громадсько-політичної діяльності Л. Лук'яненка),
- 2) історико-генетичний (розкриття змін у світогляді та становленні Левка Лук'яненка),
- 3) структурно-функційний (системне вивчення аспектів діяльності),
- 4) періодизації (диференціація провідних етапів у громадсько-політичній діяльності Л. Лук'яненка та формуванні його світогляду),
- 5) історико-системний (аналіз напрямків, змін та закономірностей діяльності),
- 6) хронологічний (встановлення послідовності подій у біографії),
- 7) історико-типологічний (типологічний підхід у визначенні напрямків діяльності Л. Лук'яненка, виявлення їх закономірностей тощо).

Наукова новизна дослідження полягає насамперед в обраній тематиці, адже диференційовано громадсько-політичний напрям діяльності Левка Лук'яненка за періодами та провідними їх ознаками.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали бакалаврської роботи й основні її положення можуть бути використані при розробці конспектів лекцій, наукових семінарів, практичних занять і спецкурсів у школах і вищих навчальних закладах із історії та при вивченні постаті Левка Лук'яненка, діяльності дисидентів, а також при написанні наукових робіт та дослідженні процесу здобуття Україною незалежності.

Структурно бакалаврська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (63 позиції). Крім цього, у Додатку А вміщено план-конспект уроку щодо висвітлення постаті Левка Лук'яненка на уроці історії, в інших додатках – ілюстративний матеріал.

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Під час дослідження історичної постаті вагомим є вивчення питань, що стосуються закономірностей формування світогляду, адже вони мають значний вплив на становлення особистості. Період дитинства виступає провідним етапом у формуванні цінностей, світоглядних засад та моральних принципів людини. Визначальним у ньому є також вплив соціального середовища, рівня освіти та виховного впливу на особистість дитини.

У формуванні особистості як складному процесі, як доречно наголошують Чістякова І. М. та Кривдіна І. Б., важлива не лише зумовленість природних задатків людини у розвитку, а й детермінації соціальними умовами [55, с. 322]. Свідомість будь-якої людини побудована таким чином, що явища, процеси зовнішнього світу знаходять відображення й переосмислюються у свідомості. Згодом це постає у формах світоглядних уявлень, які стають основою життєдіяльності конкретно визначеної людини. У подальшому людина керується світоглядними засадами в облаштуванні свого середовища, формуючи його відповідно до поглядів, уявлень, принципів тощо.

Важливим джерелом вивчення життєвого шляху та становлення особистості Левка Лук'яненка є насамперед автобіографічні матеріали, зокрема «Сповідь у камері смертників» [29], «Незнищенність», «Національна ідея і національна воля», «І не набрався скверни» [31] та ін., та спогади його сучасників.

Народився майбутній громадсько-політичний діяч Левко Григорович Лук'яненко у с. Хрипівці (сучасна територія Чернігівщини) 24 серпня 1928 року. Його сім'я була багатодітна. Батько Григорій мав початкову освіту, був працелюбний та шанував спогади про козацькі часи. Любив багато читати, як зазначає сам Левко Лук'яненко: «Вельми шанували знання і не раз замість додаткової півлітри горілки до свята купували книжку» [29, с. 12]. Мати Наталя

теж відзначалась ерудованістю: «...мали чудову пам'ять, мислили логічно, були принципові і відстоювали не когось, а істину...» [29, с. 13].

Батько прищепляв ще малому Левку любов до родючої української землі. Хоча важкі воєнні часи з періодами голоду та неврожаю змушували батьків важко працювати, проте Левко Григорович жодного разу не чув нарікань на працю біля землі. Батько водив дітей за село і показував пшеничні лани, розповідаючи про їхню красу в часи жнив. Навіть згодом у спогадах сам Левко Лук'яненко описує пейзажі так, як це робив його батько. Зокрема у книзі «Сповідь у камері смертників» [29].

Вагомий вплив на формування національної свідомості мала саме мати Левка Лук'яненка, від якої він дізнався гімн України. Крім цього, вона ще з дитинства тренувала його пам'ять, навчаючи українських пісень: «І якщо Україну люблю більше за життя, то пісня – величезна частина Вкраїни» [29, с. 13]. Тому ще в ранньому дитинстві знав напам'ять десяток народних пісень.

Крім цього, мама залучала його до читання біблійних текстів, аналізуючи їх разом із дітьми [І не набр скв]. Левко Лук'яненко згадує, що пам'ятним залишається для нього день, коли на Великдень (1942 р.) ворожили на Псалтирі. Почуті слова закарбувались і виявились пророчими: «І умочиш руки твої у кров ворогів твоїх...», «Якщо не вмиреш у 33–34 роки життя, житимеш 73 роки...» [29, с. 11].

Дослідниці еволюції світогляду Левка Лук'яненка Чістякова І. М. та Кривдіна І. Б. вважають, що класична література мала вплив на формування моральних цінностей, адже зорієнтувала його на зацікавлення в громадсько-політичній діяльності в майбутньому. Таким чином вони диференціюють чотири етапи у процесі світоглядної еволюції, перший з яких (початковий) пов'язують хронологічно від народження до 1950 р. [55]. Він ознаменований насамперед впливом родинного оточення та виховання батьків.

Під час Другої світової війни сім'я дисидента відчула її вплив на собі, адже у 1942 р. завдяки старанням матері додому повернувся батько з гомельського концтабору. Наступного року (1943 р.) вони змушені були облаштовувати окоп

у власному саду, оскільки відбувався на той час наступ радянської армії. Для них це знаменувало голодні часи, бо треба було забезпечувати військових необхідними продуктами та речами, важко працюючи. Відмова від такого способу життя означала заслання в табори або розстріл на власному подвір'ї без з'ясування будь-яких обставин.

Не вдалось оминати участі у війні Григорію Лук'яненку і цього разу. Через деякий час після приходу в село його разом із односельцями примусово взяли до лав Червоної армії. Звісно, жодного матеріального забезпечення для них не було, не передбачали навіть зброю чи одяг. Їх скерували в Гомельську область у цивільному убранні захищатись від німецької армії [43]. Насамперед така поспішність зумовлена була тим, щоб попередити вступ українців в сили УПА на Заході України. У такому випадку це означало йти на смерть.

Доля батька Левка Лук'яненка на цей раз вберегла, бо разом з кількома чоловіками їх взяли в німецький полон, де змусили копати окопи. Обставини війни завели їх в Німеччину, а згодом вони змогли втекти і перейти в лави радянської армії. Крім цього, Григорію вдалось разом з переможною армією Радянського Союзу закінчити війну і живим повернутись додому.

Левко Лук'яненко на час батькової участі в Другій світовій війні був підлітком, тому ці події яскраво запам'ятались та описані у книзі «Сповідь у камері смертників» [29]. Під кінець 1944 р. його у віці шістнадцяти років відправляють з рідної школи у с. Хрипівці у Городнянський районний військкомат для проходження військової підготовки терміном на два тижні. Молодих хлопців займали важкими фізичними навантаженнями, раннім підйомом та жорстким режимом дня без відповідного харчування.

Після проходження вишколу обирали за рівнем фізичної підготовки тих юнаків, які підуть служити в армію. Левко Лук'яненко теж опинився у їхньому числі, хоча заперечував своє повноліття. Його батьки отримати на той час підтверджуючих документів, на жаль, не змогли, тому він змушений був відбувати військову службу разом із призовниками 1927 року народження. Таким чином в офіційних документах зафіксовано дату народження цим роком.

Деколи зустрічаємо й досі плутанину щодо офіційної дати народження Левка Лук'яненка – 1927 чи 1928 рр. Точну відповідь отримуємо у матеріалах його книги «Сповідь у камері смертників», де зазначено, що при переписі населення від 1948 р. зазначено 1927 р., хоча насправді це був 1928 р. [29, с. 13].

Це дало змогу для Левка Григоровича законну підставу демобілізуватись раніше. Службу він проходив деякий час спочатку у Житомирі, а згодом був переведений до Києва. Наступного року (1945 р.) скерували на проходження служби в Австрію. Протягом 1948 року навчався у місцевій школі автомеханіків у м. Мьодлінг, яке знаходиться недалеко від Відня.

Цей період важливий для становлення особистості Левка Лук'яненка, адже варто відзначити, що основи автомеханіки він добре знав, тому мав можливість присвятити весь навчальний рік читанню художньої літератури, здебільшого класичної [24]. Це для нього приносило задоволення та сприяло самоосвіті.

Крім цього, Левко Григорович спробував і сам писати, захопившись цим процесом. Він почав працювати над повістю, проте самокритично поставився до написаного, зауваживши, що обрана тематика має виразно націоналістичний характер, тому небезпечна для оприлюднення. Перед ним постав вибір – продовжувати писати далі, розуміючи рівень небезпеки, чи стати політично заангажованим письменником. Із цього приводу зазначив так: «Краще загалом не писати, ніж писати всупереч своєму сумлінню» [29, с. 14].

Зміст прочитаної Левком Лук'яненком за цей рік літератури формувало його світоглядні засади. Зокрема, прочитавши творчий доробок К. Рилєєва, особливо поеми «Войнаровський» та «Наливайко», перебував під враженням. У свідомості молодого хлопця сформувався чіткий погляд на смерть: готовність віддати життя задля свого народу у боротьбі за його свободу. Він міркував над поняттями відданості Україні та політичній ситуації в ній.

Окремо варто відзначити вплив на Левка Лук'яненка перебування цей час в Австрії, адже побут та спосіб життя місцевих жителів справляло на нього враження, насамперед високий рівень розвитку цивілізації, вміння вести сільське господарство у галузі вирощування фруктів і ягід, адже, як відомо, тамтешні

землі не відзначались високою родючістю. Мальовничість краєвидів дедалі частіше нагадувала молодому хлопцю рідне село Хрипівці. Часто згадував у цьому контексті творчий доробок Шевченка з пейзажами України: «Образеньки з бігом років в Австрії ставав усе миліший і миліший, збагачувався картинами Шевченка, враженнями з Макарівського району на Київщині, де я провів раннє літо 1945 р. на косовиці та вечорницях з чарівними голосами дівчат, крутим київським берегом Дніпра...» [29, с. 14].

Туга за рідними краями та прагнення потрапити додому спонукали Левка Лук'яненка восени 1949 року до рішучих кроків обману. Коли військове керівництво набирало студентів на курси з автомеханіки в автомобільне училище, які, за словами керівництва, мали проходити у Києві, він записався і здав попередньо іспити, хоча насправді не мав наміру продовжувати військовому кар'єру офіцера-автомобіліста. Його зарахували, проте обіцяного навчання в Києві не було. Натомість навчання проходило в Нахичеванській АРСР на території Закавказзя (м. Орджонікідзе).

Побачене в дорозі справило значне враження на Левка Лук'яненка. Коли у м. Чоп прикордонники дали дозвіл ешелону перебувати без конвойного супроводу, їм дозволили прогулятись, відвідати крамниці тощо. Молодий військовий був неприємно здивований, побачивши на вітринах неякісне взуття й одяг за невинновданно високою ціною. Він спостерігав за голодними дітьми, які наввипередки хотіли скуштувати шматок чорного хліба, описуючи це так: «Так ось яка ти, Україно: твоїм хлібом австрійців годують, а ти голодна!» [29, с. 78].

Після цього він зрозумів, в якому насправді становищі українське населення та міркував про способи втечі дорогою. Таки вдалось на кілька днів втекти з ешелону додому разом з товаришем по службі, але згодом їх направили на навчання в м. Орджонікідзе, з якого вони були скеровані в Джульфу. Саме це містечко стало важливим у формуванні особистості Левка Лук'яненка. Будучи там на курсах, він відвідував часто бібліотеку і знайшов там різногалузову енциклопедію Брокгауза і Ефрона [55] (повна назва – «Енциклопедичний

словник Брокгауза і Ефрона», який виходив друком частинами у період 1890-1907 рр.).

Опрацьований матеріал енциклопедичних статей Левко Григорович детально критично проаналізував і дійшов висновку, що їхні автори сумнівні у своїй правдивості та об'єктивності. Так у нього виникли підозри щодо решти прорадянських авторів, яких до цього моменту він сприймав всерйоз. Він переконався ще раз, що до сучасних радянських авторів варто ставитись критично та піддавати об'єктивному аналізу їхню творчість, зауваживши, що необхідно «...читати <...> про минуле, а сучасне треба вивчати власними спостереженнями. Автор – людина. Чого я маю вірити очам другої людини більше, ніж своїм власним?» [29, с. 14].

Крім енциклопедії Брокгауза і Ефрона, Левко Григорович у той час читає книгу – провідну тритомну працю прусського військового Карла фон Клаузевіца, який жив у кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. У ній автор намагався теоретично осмислити воєнні процеси, диференціювавши понятійний апарат, методологію, завдання та суть війни та способи проведення. Важливою ця праця стала також і тим, що в ній вперше акцентовано увагу на воєнному моральному факторі. Саме це стало об'єктом дослідження для Левка Лук'яненка.

Для нього стало важливим те, як автор вдало відтворює психологічні образи завдяки засадам практичної психології. Його зацікавило дослідження Клаузевіца стосовно здібностей у війні відповідно до психологічних особливостей конкретної людини у певних обставинах з урахуванням рис характеру. На думку Л. Лук'яненка, потенційні можливості людини на війні потрібно визначати саме за вищевказаними факторами [29, с. 15].

Звідси можемо стверджувати, що саме в містечку Джульфа відбувся поворотний етап у житті та діяльності Левка Лук'яненка – переосмислення сучасного радянського інформаційного простору та його об'єктивності у відтворенні подій [55, с. 324]. Крім цього, його увагу привернуло дослідження психологічних особливостей конкретної людини на війні та потенційні її можливості.

Після перебування в м. Джульфі Левка Григоровича перевели в м. Нахичевань для проходження служби командиром мотоциклетного взводу 75-ї стрілецької дивізії. Важливо, що і тут він знаходить час для читання книг, зокрема опрацював двотомник з історії дипломатії. Ця праця дещо змінила погляди на політику, які відрізнялись від напрямів діяльності тогочасної радянської влади. «Немає інтересів вищих від інтересів національних», – висновок, який зробив Левко Лук'яненко [31]. Вже тоді він захоплювався політологією, воєнною теорією та історією.

За цей рік він переосмислив своє бачення, його світогляд щодо правлячої влади дещо змінився, з'явилися власні погляди на проблеми в країні та бачення шляхів вирішення. Разом із тим побачене під час втечі у 1950 р. у самовільній відпустці додому змусило його прийняти важливе для себе рішення – присвятити життя боротьбі за політичну самостійність України, щоб вона стала, за його словами, «окремою європейською державою». Для досягнення такої мети він вважав, що потрібно досягти призначення на якомога вищу державну посаду, а оскільки влада в СРСР належала на той час партійним керівникам, то і його діяльність має бути безпосередньо пов'язана з нею.

Отримання партійного квитка та здобуття вищої освіти стали пріоритетними напрямками діяльності для Левка Лук'яненка на найближчий час. Таким чином протягом 1951-1953 рр. він перебував у складі комсомолу [18], а згодом – комуністичної партії.

Освіта була важливою для нього, тому було продовжено навчання – самостійно закінчив 7-й клас. Так, у стінах вечірньої школи при Будинку офіцерів Нахичеванського гарнізону йому вдалось здобути середню освіту, адже усі шкільні предмети самостійно перекладав з української мови на російську. Вибір закладу вищої освіти зумовлений був насамперед тим, що Левко Григорович прагнув досягнути закономірності функціонування законів суспільства та водночас методів управління ним. Таким чином, у 1953 р. він вступив в Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова на юридичний факультет [22].

Навчання в університеті стає одним із етапів формування світогляду та становлення особистості Левка Лук'яненка. Там він проявляє прагнення до активної громадсько-політичної діяльності. У цей період знайомиться з багатьма людьми, ближче пізнає російських інтелігентів, які, на його думку, проповідують національну зверхність у ставленні до українців.

Побутові умови в той час були складними, адже доходів у нього не було, а батьки, які також знаходились у важкому фінансовому становищі, не могли допомогти синові. Через рік після вступу (1954 р.) він потрапляє в лікарню з виснаженням організму, бо дались взнаки часті недосипання та недоїдання. Перебуваючи там його бажання здобути вищу юридичну освіту та стати громадсько-політичним діячем стало ще сильнішим [55].

Левко Григорович поряд із нецікавою для нього програмовою літературою (праці Сталіна, Леніна, Маркса й Енгельса), яка була обов'язковою для прочитання та конспектування, опрацьовує твори класиків світової літератури, історичні праці. Можемо стверджувати, що «...політичні погляди Л. Лук'яненка почали формуватися на початку 50-х років XX століття» [22, с. 84]. Він вивчав історію України, аналізуючи внутрішню та зовнішньополітичну діяльність Б. Хмельницького й І. Мазепи. Крім цього, доступними стали раніше заборонені джерела, на які він звернув увагу (зокрема, М. Грушевського).

У тому ж році Левко Григорович одружився. До вибору дружини підійшов з особливої позиції, адже розумів, що через його діяльність постає загроза арешту, на який не хотів наражати майбутню обраницю. Його міркування з цього приводу знаходимо у книзі «Сповідь у камері смертників»: «Для тривкого шлюбу самого кохання замало. Потрібні спільні уявлення про багато побутових речей і порядків, потрібні спільні уявлення про моральні цінності» [29, с. 16].

Одружився з односельчанкою Надією Бугаєвською, яка здобувала освіту в Київській сільськогосподарській академії, тому після весілля разом не жили, бо кожному потрібно було закінчити навчання. Проте їхні інтереси таки були різними: Надія мріяла про створення щасливої сім'ї, а прагнення Левка

Григоровича спрямовані були на політичну діяльність заради інтересів української нації [25].

Журналістка Курико В. М. в історичному репортажі-реконструкції «Вулиця причетних. Чернігівська справа Левка Лук'яненка», детально вивчаючи його життя й діяльність завдяки зібраним нефікційним матеріалам, підтверджує факт того, що дружина з самого початку не підтримувала обраний вектор громадсько-політичної активності свого чоловіка. Сам Левко Григорович коментував цей факт, називаючи Надію «...звичайною радянською жінкою, яка просто хотіла жити як усі. А з ним – не вдавалося» [26, с. 178].

Розуміючи своє життєве призначення, Левко Лук'яненко у 1956 р. дещо переорієнтовує напрям діяльності, що свідчить про входження в новий етап – припинення активної діяльності в межах комуністичної партії. Це для нього стало важливим моральним вибором, який він охарактеризував як «статус ідейного підпілля» – протипартійна діяльність задля відновлення незалежної України [24]. Із цього моменту починається новий етап – дисидентський. Цей період він сам характеризує як збагачення «самостійницької свідомості».

Отже, можемо підсумувати, що у процесі формування світогляду та становлення особистості Левка Лук'яненка диференціюємо насамперед вплив виховання, адже рівень освіченості батьків визначав формування моральних цінностей та світоглядних основ. Дослідження питання періодизації життя та розмежування напрямків діяльності Левка Григоровича Лук'яненка в науковому аналізі процесу формування його світоглядних засад та еволюційних змін у різні періоди неможливе без детального дослідження процесу формування його особистості.

Важливим етапом вважаємо також період військової служби, коли відбулось ознайомлення з літературою, яка змінила погляди на політичну ситуацію в радянському союзі та об'єктивність висвітлення подій. Водночас у цей період відбулась переорієнтація на активну громадсько-політичну діяльність з метою виведення України на європейський рівень.

Навчання в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова також важливе для формування світогляду та позицій громадсько-політичної діяльності Левка Лук'яненка, які зазнали трансформації та визначили подальші перспективи й орієнтири – підпільна антирадянська діяльність задля незалежності України.

РОЗДІЛ 2. ДИСИДЕНТСЬКИЙ ПЕРІОД ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Участь в Українській робітничо-селянській спілці (УРСС) та перше ув'язнення

Дослідження діяльності опозиційних сил в Україні часів другої половини минулого століття, як відомо, стало можливим після 1991 р. після отримання Україною незалежності. До цього періоду факти, пов'язані з ними, приховували, замовчували чи фальсифікували. Діяльність підпільної Української робітничо-селянської спілки (УРСС) слугує яскравим прикладом цього, адже, як вважає Ведмідь Л. В., її історія та діяльність «...належить до "білих плям"» [15, с. 71].

Завершення навчання Левка Лук'яненка в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова означало для нього зміну місця проживання та діяльності. Він розумів, що на території Західної України здійснення реалізації його задумів у контексті підпільної діяльності має потенційно багато можливостей. Для цього Левко Григорович особисто їздив у Львівський обком партії, щоб домовитись про майбутнє працевлаштування [55]. Там йому запропонували посаду штатного пропагандиста райкому партії з можливістю обрати район. Так, у вересні 1958 р. молода сім'я Лук'яненків поселяється в Радехівському районі Львівської області.

Посаду штатного пропагандиста Л. Лук'яненко використовував у власних цілях, об'їжджаючи села району і збираючи інформацію про ставлення селян до примусової колективізації, діяльності повстанців та підпільників. Його дивувало ставлення високопосадовців до ситуації: «Бачити, розуміти і не повстати супроти такої безмежної несправедливості – значить бути не людиною, а слимаком» [29, с. 21]. Тут він познайомився зі Степаном Вірунем та Василем Луцьківим, спільно з якими міркували над створенням підпільної організації. Таким чином у 1959 р. виникла підпільна група Української робітничо-селянської спілки (далі – УРСС). «У суспільстві визрівала необхідність переходу до нових, по можливості

легальних форм і методів боротьби. Потрібно було діяти проти тоталітарної системи, але в її межах» [15, с. 72].

У цьому ж році Л. Лук'яненко з метою, як він сам зазначав, «географічного розширення УРСС» перевівся у Глинянський район, після чого була укладена програма цієї спілки. Тут до числа інакомислячих приєднався юрист Іван Кандиба та землевпорядник Львівського обласного управління сільського господарства Олександр Лібович.

Восени 1959 р. Левко Лук'яненко уклав програму «Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки» (її умовна назва). Основні її положення визначені так:

- 1) офіційний статус України як частини СРСР визначено в ролі колонії;
- 2) мета діяльності спілки – здобуття незалежності України для відновлення її політичної й економічної самостійності;
- 3) методи досягнення мети – виключно мирні та засновані на конституційних засадах шляхом агітації і пропаганди [24].

У Львові 7 листопада 1960 р. відбулась перша зустріч засновників (вдома в І. Кандиби): Л. Лук'яненко, І. Кандиба, В. Луцьків, С. Вірун, М. Вашук (був агентом КДБ). Серед учасників тепер, крім вищевказаних, були й Василь Луцьків – завідувач клубом с. Павлів, Йосип Боровницький – слідчий у прокуратурі (Перемишлянський район Львівської області), Іван Кіпиш – львівський працівник міліції [52, с. 26-27].

Завданням діяльності УРСС, за словами Л. Лук'яненка, була насамперед підготовка нового національно-визвольного руху: «Важлива перемога, але ще важливіший фактор боротьби: доки нація бореться, у ній пульсує кров – вона живе. І якщо не сьогодні, то завтра вона неодмінно здобуде собі волю» [6, с. 12].

Члени спілки чітко встановили провідне завдання, яке полягало в тому, щоб утвердити «...самостійну Україну, яка високо, забезпечуючи матеріальні і духовні потреби своїх громадян на ґрунті незалежної економіки, розвивалася б у напрямку до комунізму, <...> у якій би всі громадяни дійсно користувалися б політичними свободами і визначали напрямки економічного і політичного

розвитку України» [33, с. 11]. Потрібно відзначити, що цей процес згідно з положеннями програми передбачав всеукраїнський референдум, за результатами якого визначатиметься подальша діяльність УРСС чи її саморозпуск. Політичний устрій незалежної України члени УРСС бачили радянським, а розвиток економіки – за зразком соціалізму [33].

Левко Лук'яненко вважав здобуття Україною незалежності двоетапним процесом: спершу – гарантування демократичних свобод і політичних прав, а потім – вихід зі складу СРСР (на основі ст. 14 Конституції УРСР, ст. 17 Конституції СРСР) [33, с. 14]. Ідейна основа програми – теорія марксизму-ленінізму, яку не підтримував І. Кандиба, проте Левко Григорович наполягав на відході від радянського її трактування. На його думку, «...у руках теперішнього керівництва марксизм-ленінізм служить засобом удосконалення методів і форм експлуатації народів...» [33, с. 38].

Функціонування у програмі термінологічних понять вищевказаної теорії дало причину детермінувати УРСС у такий спосіб: національно-комуністична політична організація. Федько А. В. та Каліберда Ю. Ю. пояснюють, що «"комуністична" фразеологія вірогідніше була своєчасною даниною часу, ідеологічним рудиментом, якого можна було позбутися у процесі подальшої роботи» [53].

Варто наголосити, що у програмі вміщено стислий виклад історії України XIX-XX століть як колоніальної держави, здатної до боротьби за незалежність [33, с. 12]. Крім цього, члени вимагали свободи друку, ЗМІ, ліквідацію паспортної системи із правом відвідувати закордон. Унікальним вважаємо також той факт, що Л. Лук'яненко наголосив на нерівноправності соціального стану жінки в СРСР та водночас спростував радянське твердження про світову першість у визнанні рівноправності жінки та чоловіка у громадському житті країни. Левко Григорович критикує політику влади у період голодомору (1932–1933 рр., 1946–1947 рр.).

На першій зустрічі членів спілки було визнано, що програма дещо різка в певних твердженнях та потребує удосконалення., хоча сам Л. Лук'яненко

зазначав: «...до УРСС всі прояви боротьби ідуть в основному під гаслами збройної боротьби <...>. УРСС – новий етап» [29, с. 22].

Загалом було погоджено, що Левко Лук'яненко знищить опрацьований текст програми і підготує до наступної запланованої зустрічі 22 січня 1961 р. відредагований варіант з урахуванням важливої ідейної правки: провідне завдання діяльності УРСС – не вихід зі складу СРСР, а напрям на політику українізації [52]. Крім цього, було ухвалено подальші перспективні плани – заснування східноукраїнських партійних осередків (на базі підприємств, установ тощо) та залучення нових учасників до складу спілки.

Діяльність УРСС була нетривалою, адже протягом 20 і 21 січня 1961 р. КДБ заарештувало І. Кандибу, Л. Лук'яненка, С. Віруна, О. Лібовича, В. Луцьківа, а згодом (у березні) того ж року було заарештовано й інших членів – І. Кіпіша, Й. Боровицького (*Додаток В* – вміщено Протокол затримання). Донос на них здійснив провокатор М. Ващук (слухач партшколи Львівського обкому КПУ), який, за словами Левка Лук'яненка, перший відгукнувся на його ідею створення підпільної спілки [29, с. 113]. Він передав отриману від С. Віруна програму організації правозахисним органам, яким було відомо за доносом про перше зібрання членів спілки та їх подальші дії.

Проіснувала УРСС недовго (від дня перших зборів до часу арештів учасників – 74 дні), тому говорити про результати не можемо. Важливо те, що можемо вважати її «...першою саме дисидентською організацією за засобами боротьби, і за метою», а крім цього, за окресленими завданнями, приналежною до «майбутнього українського правозахисного руху, до якого пізніше і приєдналися найактивніші її члени» [53].

До рук слідства КДБ потрапив перший варіант «Проекту програми УРСС», на основі якого було побудоване звинувачення і який з якихось причин Левко Лук'яненко не знищив. Нова його редакція в чернетковому варіанті також була доступна для слідства під назвою «Нотатки».

Слідчий процес тривав від моменту арешту перших членів УРСС до 20 травня 1961 р., коли відбулось закрите судове засідання Львівського обласного суду, на якому підсудних звинуватили у державній зраді. Левко Лук'яненко згадував, що «...під час слідства ми поводитися дуже зухвало, співали націоналістичних та антирадянських пісень. До нас підсадили стукачів, з якими ми бадьоро марширували по камері і співали: "Смерть, смерть ляхам, смерть московсько-жидівській комуні...". Як результат, нас перекваліфікували з 9 статті (антирадянська агітація) на 56-ту (зрада батьківщини), бо збагнули, що ми твердо стоїмо на націоналістичних засадах, проти імперії... Так діло довели до суду» [37]. У Додатку Б вміщено звинувачувальний акт (20 квітня 1961 р.).

Слідство та винесені судові вироки здійснювались на основі «Проекту програми УРСС», який детермінували як антирадянський. «...Коли я почув свій вирок – смертна кара – то мене ніби чимось тупим і дуже тяжким вдарили по голові. Мені здалося, що під тягарем цих слів я навіть пригнувся... Ні, це не страх, це якесь інше почуття... Страшений жаль. Я так багато планував, і от моє життя зараз обірветься, а я так майже нічого і не встиг зробити...», – згадував так день винесення вироку в суді Левко Григорович [37].

Під час слідства особлива увага була зосереджена на тому, що згідно з програмою УРСС відзначалось завдання «...відриву Української РСР від Союзу РСР» [33, с. 47–48] на визначених конституційних засадах. Як зазначає Ведмідь Л. В., не врахували навіть те, що тексті редагованої програми ця ідея була відкинута [15, с. 75].

Вироки, винесені учасникам УРСС, були наступними: Левка Лук'яненко – до розстрілу (стаття 56, част. 1 і 64 Кримінальний кодекс УРСР) за те, що, будучи провідником спілки, «...з 1957 виношував ідею відриву УРСР від СРСР, підривав авторитет КПРС, зводив наклепи на теорію марксизму-ленінізму» [29, с. 50]. Згодом за поданням апеляції через 72 дні вирок змінили на 15 років заслання у табір: «Сімдесят два дні я кожної хвилини був готовий до того, що мене поведуть на розстріл» [37].

І. Кандибу засудили на 15 років ув'язнення, С. Віруна – 11 років у таборах Мордовії. В. Луцьків, О. Лібович, І. Кіпіш, Й. Боровницький отримали по 10 років ув'язнення, хоча пізніше двом останнім зменшили термін до 7 років (зміна статті на 62 протирадянське агітування та пропаганду). Як зазначав згодом Левко Лук'яненко, такі вироки мали особливу увагу слідства та були зумовлені тим, що учасники УРСС були офіційно приналежні до комуністичної інтелігенції, яка таємно здійснювала антирадянську діяльність [31].

Касьянов Г. Д., досліджуючи дисидентський рух в Україні (період 1960–1980-х рр.), зазначає, що відомості про судову справу щодо учасників УРСС не були оприлюднені. Вперше у 1964 р. про неї було написано в самвидавній статті Євгена Сверстюка «З приводу процесу над Погружальським» у 1964 р. [46, с. 82]. Таким чином історики називають УРСС першою правозахисною групою, завданнями діяльності якої було визначено захищати громадянські права, дотримуватись визначеної законодавством діяльності державних установ тощо [20, с. 45].

Левка Лук'яненка відправили відбувати покарання в с. Сосновку Мордовської АРСР в 7-ий концтабір 20 жовтня 1961 р. Там він познайомився з В. Горбовим, В. Юрковим, О. Польовим, М. Костевим, П. Струсом, П. Долішнім, Т. Шинкаруком та ін., за його визначенням «лицарями національно-визвольного руху» [29, с. 23]. Із ними він спілкувався на різні теми, обговорював суспільно-політичний устрій тощо. Крім цього, провів соціологічну розвідку щодо еволюції світогляду молодих російських ув'язнених, опитавши значну кількість таборових в'язнів. Він встановив, що «...у табір вони приходять з демократичними ідеалами (вимагали права висувати по кілька кандидатів у депутати, багатопартійної системи, незалежних профспілок тощо), а років за три ставали шовіністами...» [29, с. 25].

У колі спілкування Л. Лук'яненка важливими були й литовці, естонці, латвійці, з якими він тісно контактував. У 1966 р. в Мордовський табір прибули нові в'язні покоління шістдесятників («інтелігентна нова генерація» за визначенням дисидента), які відзначались від Левка Григоровича та його

соратників тим, що сміливо йшли на контакт із демократичним Заходом. Почався новий період в існуванні усталеного таборового порядку, адже політв'язні починають збирати дані та факти про порушення їх прав адміністрацією, передаючи ці відомості світовим демократичним організаціям. Така боротьба спричиняє нову хвилю національного піднесення серед українських політв'язнених. Водночас адміністрація намагається перешкоджати таким зовнішнім зв'язкам, відправляючи найактивніших влітку 1967 р. в тюрму (М. Гориня, В. Мороза, М. Масютка, С. Караванського, М. Луцика та самого Л. Лук'яненка).

Таким чином у 1968 р. Левко Григорович знайомиться у Володимирському централі з Зиновієм Красівським – «фактичним керівником Українського національного фронту» [29, с. 26]. У вересні 1970 р. його переводять в 3-ій концтабір с. Барашево Мордовської АРСР, в якому він разом з іншими в'язнями в грудні оголошують голодування, протестуючи таким чином проти порушення Загальної декларації прав людини та вимагаючи надання політв'язням окремого юридичного статусу з переведенням місця ув'язнення в Україну.

Такі активні дії зі сторони українських дисидентів та шістдесятників призвели до того, що в липні 1972 р. 500 найактивніших в'язнів перевели для посиленої ізоляції на Урал, серед яких був і Л. Лук'яненко, який там знайомиться з демократом Є. Давидовим – новим російським дисидентом.

За постійну активність у боротьбі за права у 1974 р. Чусовський районний суд відправляє ініціаторів (українця Л. Лук'яненка, литовця Є. Кудорку, єврея Д. Чорноглаза) організованого страйку через побиття українського політв'язня С. Сапеляка до закритої Владимирської тюрми, де неодноразово проводили жорстокі допити з побиттям. Тут Левко Григорович познайомився з В. Буковським, В. Балахановим та ін., разом із якими розробили проект закону, згідно з яким політичних в'язнів мали утримувати окремо від решти. Його з підписами 72 осіб 30 жовтня 1974 р. скерували до Комісії законодавчих передбачень Верховного Суду СРСР [26].

Покарання не змусило довго чекати, адже Л. Лук'яненка КДБ скерував на психологічну експертизу, поставивши згодом діагноз – «іпохондричний синдром» з наданням 2 групи інвалідності. Згодом 10 грудня 1975 р. у день відзначення прав людини він разом з однодумцями оголосили голодування, але цього ж дня його забрали в тюрму Чернігова для утримання до кінця терміну ув'язнення.

У день закінчення ув'язнення (21 січня 1976 р.) Левко Лук'яненко поселився у Чернігові (вул. Рокоссовського, 41-б), в квартирі, яку отримала дружина у 1974 р. Одразу після звільнення чоловіка вона приїхала до нього [26]. Левку Григоровичу не дозволили поїхати до батьків чи до родичів ув'язнених, із якими перебував покарання, тому протягом наступного року тримали під адміністративним наглядом [18, с. 300].

Отже, проаналізувавши детально дисидентський період у житті Левка Лук'яненка, пов'язаного з короткотривалою діяльністю УРСС, та час першого ув'язнення (терміном на 15 років) можемо сказати, що це спричинило нову хвилю спротиву тоталітарному режимові.

Ідея демократизації українського суспільства шляхом виходу зі складу СРСР, зазначена в програмі заснованої Левком Лук'яненком УРСС, свідчила про якісно новий етап у боротьбі за незалежність України. Його разом із однодумцями ув'язнили, але це не завадило активно продовжувати свою діяльність. Період ув'язнення лише укріпив переконання дисидента про необхідність здобуття Україною незалежності та пошук однодумців для об'єднання зусиль.

2.2. Роль у діяльності Української гельсінської спілки та друге ув'язнення

Ув'язнення Левка Лук'яненка протягом 1961–1976 рр. змінило його життя після повернення в Україну. Протягом цього часу він познайомився з багатьма однодумцями, подекуди навіть представниками інших національностей. Його

увагу привернули шістдесятники, які відрізнялись від дисидентів своєю активністю у боротьбі за незалежність України.

Після звільнення з ув'язнення Левко Лук'яненко проживає з дружиною в м. Чернігові, яке справило на нього не надто приємне враження: «Чернігів... справив на мене жахливе враження; старше покоління знає українську мову і вміє нею розмовляти (хоч послуговується нею лишень принагідно), середнє покоління розуміє українську мову, але розмовляти вже не вміє, молодше покоління майже не розуміє української мови. За теперішніх темпів русифікації мине ще одне покоління, і Україна в Чернігові пропала! Що ж робити? Допустити загибель України? Хай краще я помру в тюрмі, аніж дивитися спокійно, як тут плюндрують Україну, – скільки маю сили, чинитиму опір русифікації!» [29, с. 28].

КДБ не залишали поза своєю увагою діяльність Левка Григоровича, тому протягом усього 1976 р. «...щотижня, у п'ятницю між 17 і 18 годиною він має з'являтися в чернігівському відділку поліції»; «...з 22 години ночі й до 6 ранку він не може виходити з квартири. Міліція сама обиратиме, коли прийти й перевірити: опівночі, о першій ночі, о другій...» [26, с. 395].

Знайти роботу колишньому політв'язню було практично неможливо, тому аж у квітні цього року влаштувався електриком у Чернігівській обласній дитячій лікарні. Рідко, лише після отримання дозволу правоохоронних органів, Левко Лук'яненко міг у короткотривалій поїздці відвідати родичів у рідній Хрипівці, у м. Городні й с. Авдіївка. Такий спосіб життя не змінив його поглядів та лише посилив чітко визначене для себе завдання на найближчий час – чинити якомога сильніший опір русифікації й активно діяти [55].

Почав активне листування з В. Морозом та його дружиною, В. Стусом, В. Калиниченком, Г. Прокоповичем, О. Мешко, О. Тихим, О. Кандибою, І. Світличним та іншими, незгодними з тоталітарним режимом [26]. У вересні Микола Руденко висунув ідею створити Українську гелсінську групу, на яку Левко Лук'яненко охоче погодився. Отже, 9 листопада 1976 р. в Москві (у помешканні дисидента О. Гінзбурга) в присутності іноземних журналістів

М. Руденко оголосив, що створюється Українська громадська група щодо сприяння виконанню Гельсінських угод. Так виникла Українська гелсінська група [5]. До перших її членів належали: М. Руденко, Л. Лук'яненко, О. Бердник, В. Григоренко, І. Кандиба, М. Матусевич, М. Маринович, О. Мешко, Н. Строката-Караванська, О. Тихий.

Історія УГГ пов'язана з підписанням 1 серпня 1975 р. 32 європейськими країнами в м. Гельсінкі (Фінляндія) «Заключного акту Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі» – Гельсінських угод. Згідно з ними було встановлено напрямки політичної, економічної співпраці, а крім цього, і в гуманітарній галузі та її принципи реалізації. Варто відзначити, що було наголошено на праві держав у рівності, територіальній цілісності, політичній свободі тощо. Країни-учасниці зобов'язались дотримуватись міжнародного права виключно мирними шляхами [5, с. 9]. Таким чином виник новий міжнародний правозахисницький рух, до якого долучилась й Україна. Офіційно назва була сформульована таким чином: Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод [44].

Українська гелсінська група – антирадянське легальне угруповання, об'єднання дисидентів-правозахисників, що мало на меті ознайомлювати українське суспільство з його правами та свободами, визнаними в усьому світі [59, с. 402].

Важливим напрямом діяльності групи було створення численних декларацій та відкритих листів, в яких наголошували на геноциді українського народу, придушенні розвитку культури, наводили відомості про тих українців-політичних в'язнів у таборах тощо [60, с. 478]. Л. Лук'яненко як один із лідерів групи вимагав визнання суверенності України, її самостійності та представлення інтересів на міжнародній політичній арені, можливість зовнішніх відносин з іншими країнами тощо [5]. Він намагався активно сприяти посиленню міжнародної спільноти до реального стану дотримання конституційних норм в СРСР щодо України та українців.

Проте радянська влада не визнавала законну діяльність УГГ, продовжуючи переслідування її учасників та лідерів. Квартира Л. Лук'яненка в Чернігові і далі прослуховувалась КДБ, за іншими було встановлено стеження. Переслідування учасників групи, обшуки змусили зосереджувати основну увагу діяльності УГГ на захист прав громадян, тому 70% документів спілки того періоду стосувалися цього питання, а лише 30% – висвітлення необхідності захищати національні права. До кінця 1976 р. учасниками УГГ була 41 особа [61, с. 54].

5 лютого 1977 р. було заарештовано М. Руденка й О. Тихого, а в квітні – М. Матусевича, М. Мариновича. Л. Лук'яненко, будучи членом УГГ, 10 грудня 1977 р. ініціював звернення до Белградської наради, в якому зазначав національну дискримінацію українського народу в можливості емігрувати. Крім цього, він став на захист П. Рубана, написав статтю «Зупиніть кривосуддя!». Радіо «Свобода» передало його нарис «Рік свободи» [18, с. 300]. Вже через 2 дні (12 грудня) його арештували. Зрештою за справою УГГ було заарештовано 39 осіб.

Як зазначає Левко Лук'яненко, цього разу він знав, чого саме очікувати від слідства та які умови його чекають, тому одразу оголосив про голодування проти несправедливості арешту, відмовляючись від надання показань та державного захисту на суді. Крім цього, дисидент заявив, що зрікається радянського громадянства.

У Чернігівському обласному суді у м. Городні було винесено вирок (за ст. 62 частини 2 Кримінального Кодексу УРСР) – ув'язнення терміном на 10 років та заслання на 5 років. Левка Лук'яненка визнали особливо небезпечним рецидивістом. Відбувати покарання відправили у той самий табір с. Сосновки Мордовської АРСР. Тут він зустрівся з О. Тихим, І. Гелем та іншими однодумцями, з якими підпільно вели активну діяльність.

В ув'язненні громадсько-політична діяльність Левка Лук'яненка як одного з провідників УГГ не припинилась. Можемо стверджувати, що його роль та вплив у своїх колах лише поширювались. «Хоча правозахисний рух було послаблено, все ж політична ситуація в країні змінювалась. І ідея здобуття

незалежності продовжувала поширюватися в місцях позбавлення волі та в підпіллі» [54, с. 43].

Варто наголосити, що серед усіх утворених на території радянського союзу схожих груп лише українська активно продовжувала діяльність, передаючи відомості закордон: «З тюрми вдавалося відправляти інформацію у світ широкий і таким чином розкривати перед демократичним світом безправність совітських громадян та деспотичну сутність брежнєвського режиму» [29, с. 29].

Левко Лук'яненко відігравав практично головну роль в існуванні УГГ, коли учасників було заарештовано, адже літом 1979 р. створив разом з 18 українськими політв'язнями «Звернення українського національно-визвольного руху в справі української самостійності». Це самвидавний документ, в якому дисидент закликав нагально вирішувати українське питання, подаючи на розгляд Наради Об'єднаних Націй колоніальний статус українських земель, уповноважував президента Світового конгресу Вільних Українців прийняти усі необхідні та можливі заходи, щоб сприяти відокремленню України зі складу СРСР [6, с. 370].

Адміністрація табору таки не змогла перешкоджати зовнішнім зв'язкам ув'язнених, тому було вирішено у лютому 1980 року перевезти активістів на Урал у спеціально збудовану тюрму в с. Кучино, неподалік від концтабору. Для Левка Григоровича було зрозуміло, що продовжувати боротись за права в таких умовах практично неможливо. Слідчі КДБ на допитах погрожували йому та соратникам смертною карою, якщо не полишать своїх ідей. Усі вперто продовжували спротив радянській владі та тоталітарному режиму.

Під приводом лікування почались фізичні тортури із 1981 р., коли одного за одним з тюремної лікарні не повертались живими. Так, у 1983 р. помер О. Тихий – близький друг Л. Лук'яненка. Через деякий час 5 вересня 1984 р. самогубство вчинив Ю. Литвин, а згодом від знущань помер В. Марченко, якому вдалось відправити закордон документи Міністерства освіти, в яких зазначалось про пришвидшення процесу русифікації українського народу [29, с. 30]. У

1985 р. не стало В. Стуса, а після цього методи знищення українських політв'язнів тільки посилились.

З метою ізолювання Левка Лук'яненка від однодумців 13 вересня 1986 р. його відправляють у пермську тюрму, звідки не надіявся вийти живим: «І тільки великий досвід допоміг уникнути смерті та молитва, що там її склав» [29, с. 30]. Для проведення чергових допитів ув'язненого скеровують в Чернігів, де тримають у тюрмі від 26 вересня до 4 грудня, а потім знову – в Кучино. Попередньо після винесення вироку щодо другого ув'язнення дисидента попередили, щоб не надіявся сидіти в одній камері з учасниками УГГ, проте у 1987 р. протягом певних періодів пощастило спілкуватись із М. Горинем, а потім зі Скаlichem, Сокульським, Калиниченком, Рубаном, а найдовше – з Г. Приходьком. Таємно Левко Григорович обговорював з ними можливості відновлення діяльності УГГ закордоном, отримав нові відомості щодо долі деяких її учасників.

На початку 1988 р. дисидента відправили в с. Березівку Парабельського району Томської області для відбування заслання, де ув'язнених практично морили голодом у карцерах. У березні 1988 р. учасники УГГ обрали заочно Левка Лук'яненка головою, що ознаменувало початок нового етапу діяльності у ролі Української Гельсінкської Спілки (УГС) [28, с. 134]. Крім цього, це свідчить про продовження функціонування опозиційного руху в Україні.

«УГС заявила себе федеративним об'єднанням правозахисних груп і організацій. Фактично вона була політичною організацією, платформа якої багато в чому збігалася з програмними вимогами народних фронтів Прибалтійських республік» [58, с. 502].

Левко Григорович розуміє важливість покладених на нього зобов'язань: «Діяльність групи від заснування я вважав корисною для добра української справи, і коли тепер, в умовах перебудови й демократизації совітського суспільства, з'явилась можливість відновити діяльність групи, я радий її всіляко активізувати» [29, с. 32]. Він усвідомлює, що спілка ознаменована не лише правозахисним напрямком, бо її діяльність «...є типово політична. Суспільна

філософія УГС полягає в тому, що доля окремого громадянина залежить у величезній мірі від долі всієї нації» [4, с. 6].

23 квітня 1988 року правоохоронні органи запропонували йому виїхати за кордон. Таку ідею Л. Лук'яненко висловив ще під час перебування у в'язниці Чернігова у 1986 р. з огляду на свободу слова та можливість активізації громадсько-політичної діяльності в рамках УГГ. Політв'язень відмовився, бо розумів, що насувається послаблення тоталітарного режиму та бачив перспективи активізації групи та результати щодо подання відповідних документів про відокремлення України від СРСР. Він наголошував на необхідності практичних дій для повернення «національної сутності на своїх етнічних землях» [29, с. 32].

У липні 1988 р. УГС оприлюднює свою «Декларацію принципів», в якій наголошено, що це – «федеративне об'єднання самоврядних правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами» [4, с. 12].

Л. Лук'яненко зазначив, що спілка «...бачить своє завдання в всебічній активізації мас, у виробленні механізму участі народу в управлінні державою та надійного контролю за державним апаратом» [45, с. 388].

Крім цього, у тексті декларації простежуємо провідну ідею щодо здобуття Україною незалежності, яку неодноразово висловлював Левко Григорович: «Українська Гельсінська Спілка вважає, що відновлення української державності, яка існує лише на папері, була б основною підставою гарантій забезпечення економічних, соціальних, культурних, громадських та політичних прав як українського народу, так і національних меншостей, що живуть на території України» [45, с. 388].

Указом Президії Верховної Ради (30 листопада 1988 р.) Левка Лук'яненка піддали помилуванню, тому він був звільнений із заслання. Від цього часу його діяльність як голови УГС продовжується в іншому форматі.

Отже, проаналізувавши період громадсько-політичної діяльності Левка Лук'янка, зокрема в контексті Української гельсінської групи, а згодом – як голови Української гельсінської спілки, та другого ув'язнення можемо зробити

висновок, що йому належить заслуга в послідовності відстоювання ідеї незалежності України.

Активна правозахисницька діяльність Левка Григоровича у складі УГГ щодо відстоювання прав українців (насамперед політв'язнів) у міжнародному просторі сприяла посиленню опозиційного українського руху на шляху мирного здобуття самостійності українського народу. Висвітлені дисидентом у це період ідеї не втрачають актуальності й сьогодні.

РОЗДІЛ 3. ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО ТА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА

3.1. Участь у процесі здобуття Україною незалежності

Звільнення Левка Лук'яненка з ув'язнення у 1988 р. та повернення в Україну на початку 1989 р. знаменує початок нового етапу його громадсько-політичної діяльності та встановлення її пріоритетних напрямків, що зумовлені насамперед суспільно-політичним становищем українського народу. На його думку, його подальша доля залежатиме від успішності процесу перебудови, який передбачає не лише зміну суспільного устрою, а й відродження українців як нації, тому тут важливими стали продовження та розвиток діяльності УГС.

Оскільки раніше Левко Григорович був заочно обраний головою УГС, то її завдання для нього полягали в тому, щоб вести агітаційну роботу з метою «...розтлумачення проблем України та першочергових завдань сучасності» [55, с. 325]. Із цього приводу він зазначав, що «із заміною свавільних диктаторських методів управління за допомогою законів, із переходом до правової держави відкривається як реальне право стаття Конституції СРСР, що проголошує за кожною союзною республікою право вільного виходу із СРСР» [29, с. 58].

У такий спосіб можемо стверджувати, що громадсько-політична діяльність Левка Лук'яненка після звільнення з ув'язнення (1988 р.) детермінована прагнення вивести законним шляхом Україну зі складу СРСР із наданням статусу незалежності. Під час зборів Всеукраїнської Координаційної Ради УГС у вересні 1989 р. було визначено політичний вектор – агітація щодо виходу України зі складу СРСР. У цей період Левко Лук'яненко створює розвідку «Проект програми Української демократичної спілки», в якій простежуємо такі постулати:

- індивідуалізм, демократизм – основні причини нескорення українців та водночас становища підкорення чужим керівникам;
- у суспільно-політичних умовах в кінці XX ст. вищеописаний індивідуалізм може слугувати каталізатором у процесі здобуття Україною незалежності;

- індивідуалізм українців – основа національного розвитку;
- конституційні зміни в діючих держаних, економічних, політичних та громадських інститутів мирним шляхом слугуватимуть основою процесу здобуття незалежності Україною [16, с. 117].

Варто наголосити, що Л. Лук'яненко не був прихильником здобуття незалежності Україною шляхом збройного протистояння. Його політичні погляди позначені поміркованим підходом, адже, на його думку, можливі «... ідеї конфедерації незалежних держав в складі ще тодішнього СРСР» [17]. Таким чином можемо стверджувати, що свою діяльність у межах УГС дисидент розглядав як варіант виходу на політичну арену України.

Учасниками спілки на той час були провідні українські активісти, політики, колишні політичні в'язні, демократи, об'єднані ідеєю незалежності України. Кіпіані В. Т., вивчаючи діяльність УГС у світлі її внутрішньої організації, зазначає: «Вже у середині 1989 року в середовищі Спілки виникли дві гострі політичні дискусії, наслідком яких став відхід або виключення з організації низки активних її членів» [17].

Першою такої дискусією стала відсутність у «Декларації принципів» спілки чітко окресленого формулювання позиції щодо незалежності, на як чому акцентували увагу радикали як українські (Приходько Г., Січко В., Макар І.), так і діаспорні, зокрема Рубан В. Вони наголошували, що керівництво спілки (Виконком: Горбаль М. (секретар), Горинь М., Лук'яненко Л., Пронюк Є., Хмара С., Чорновіл В.) дотримується так званої федеративно-конфедеративної позиції. Вони критикували обрану Левком Григоровичем позицію «угодства» у пресі діаспор, називаючи спілку прорежимною.

Внаслідок цього Чорновіл В. ініціює внесення в «Декларацію принципів» УГС наступної тези: «Стоячи на позиціях української державності, УГС як правозахисна федеративна організація відстоює право окремих осіб чи громадських груп конституційним шляхом домагатися своїх ідеалів державності у формі як федерації чи конфедерації з іншими народами СРСР або Європи, так і повної державної незалежності...» [17].

Крім цього, засідання УГС, яке відбулось 5 листопада 1989 р. у Києві, стало знаковим, адже розглядали підготовку до установчого з'їзду та переформатування її в політичну партію. Чорновіл В., будучи на той час одним із лідерів спілки, відстоював разом із Розумним П., Барлядану В., Гурою С. позицію якнайшвидшого отримання статусу політпартії. Виконком відхилив ідею, що спричинило дискусію між Левком Лук'яненком та В'ячеславом Чорноволом. До 1988 р. вони не були особисто знайомі, проте, як зазначає Секо Я.: «Старший і за віком, і за кількістю років проведених в ув'язненні, Л. Лук'яненко для багатьох був «патріархом» боротьби, надзвичайно шанованою людиною. У той же час «зеківський генерал» В. Чорновіл мало чим поступався йому, виділявся харизмою, величезною працездатністю та вмінням організувати справу» [47].

На цьому ж засіданні Всеукраїнської координаційної ради (5 листопада 1989 р.), коли було узгоджено перенести з'їзд УГС на квітень 1990 р., Чорновіл В. покидає його. Лук'яненко згадував наслідок такого рішення: «І в керівництві Спілки взаємини склалися так, що вплив Чорновола зменшувався. Це суперечило його характеру. Він хотів керувати, а це не виходило, бо і у Виконкомі, і у Всеукраїнській Координаційній Раді більшість виявлялася на боці Лук'яненка. Спроба керувати Лук'яненком не вдалася. Він відчув інтелектуальну силу Лук'яненка і зрозумів, що відтиснути його на друге місце не вдасться» [2, с. 250].

У процесі здобуття Україною незалежності Л. Лук'яненко позиціонував себе як політик, який отримує підтримку людей на основі визначеної програми. На його думку, В. Чорновіл був радше «політиком-популістом», який «...вивчаючи потреби виборців, обіцяв задовольнити їхні потреби й вимоги» [2, с. 215]. Як наголошує Секо Я., політики належали до протилежних за світоглядною основою напрямів українського національно-визвольного руху, адже Левко Григорович відстоював «мирні засоби боротьби», а В'ячеслав Максимович керувався позиційною ідеологією шістдесятників [47]. Так почалась нова сторінка історії Народного Руху України (НРУ).

Варто наголосити на позиції Левка Григоровича щодо функціонування НРУ й УГС. Завдання УГС, на його думку, в контексті здобуття Україною незалежності полягало в тому, щоб уникнути реорганізації та перейменування, яке в складних політичних умовах мало б лише негативний ефект, адже спричинила б своєрідний відхід з нестійкої на той час політичної арени [2, с. 207]. У боротьбі за незалежність Л. Лук'яненко прагнув легалізувати УГС у суспільно-політичному вимірі УРСР, використавши потенціал перебудови.

У таких умовах НРУ виступав засобом розширення впливу УГС на людей, які досі проявляли недовірливе ставлення до її діяльності. Таким чином радикальність гасел щодо відмежування від НРУ, декларованих В. Чорноволем, визначалась як небажана. У його листі до членів ВКР УГС (13 листопада 1989 р.) зазначено: «З огляду на еволюцію фіктивної УРСР для нашої партії бажана взаємодія з прогресивними силами народу на широкій публічній основі, а не на позиції віддалених окопів, бо не рішучість програми приверне до нас широкі верстви, а входження в легальну структуру суспільно-політичних сил сучасної України» [30, с. 207]. На Установчому з'їзді НРУ (8–10 вересня 1989 р.) Л. Лук'яненко наголосив на необхідності вилучення з Конституції СРСР статті, згідно з якою проголошувалась керівна і спрямовуюча роль КПРС в суспільстві.

В. Чорновіл у січні 1990 р. створив «Українську незалежну видавничо-інформаційну спілку» з метою зберегти вплив на друковані органи причетних до нього організацій, що стало ще однією причиною загострення ситуації в УГС, при якій не кожен з її учасників визначився з чіткою позицією [47]. Він не приховував ситуації, в якій його витісняли з керівництва. На його думку, УГС таким чином стала «ординарною організацією з напівліберальною правозахисною програмою, що живе вчорашньою славою, плететься у хвості Руху й нагадує про себе хіба що ультрарадикальними промовами своїх лідерів на рухівських імпрезах, які, однак, нікого вже не беруть за живе» [56, с. 655].

У здобутті Україною незалежності важливим стало також рішення наради представників демократичних об'єднань України (учасники – НРУ, Товариство української мови (ТУМ), УГС) щодо створення Демократичного блоку для

об'єднаної участі у виборах депутатів Верховної Ради УРСР у березні-квітні 1990 р. Таким чином 4 березня 1990 р. 11 учасників Української Гельсінської Спілки (Лук'яненко Л., Чорновола В., Горинів Михайла та Богдана, Горохівського Л., Шевченка О., Хмару С., Ребрика Б., Колинця В., Кендзьора Я., Деркача І., виключеного з організації Макара І., та колишні політв'язні, які не входили до Спілки, Калинець І., Алтуняна Г.) було обрано до Верховної Ради УРСР, які готувались до виборів будучи в складі Демократичного блоку [38, с. 44]. Левка Лук'яненко було обрано депутатом (*Додаток Д*) від Залізничного виборчого округу №196 в Івано-Франківській області.

Так, у травні 1990 р. Левко Григорович продовжує свою діяльність у напрямку виборювання незалежності України будучи депутатом ВР УРСР першого скликання. Крім цього, він був членом комісії з питань законодавства та законності, членом Конституційної комісії, заступником голови Народної Ради.

У контексті шляху до незалежності України Чорновіл В. критикував участь УГС (а з нею і Левка Лук'яненко) у виборах, наголошуючи на недосконалості передвиборчої діяльності, її авторитарності тощо. На його думку, ця організація потребувала реорганізації чи повного розпуску. Водночас Л. Лук'яненко визначив, що «за два роки УГС перетворилася на впливову організацію», яка стала «основною опозиційною силою щодо компартії та всієї казармено-поліційної системи» [1, с. 468], парламентською партією, у якій 12 членів стали депутатами. Тому за нових умов в «УГС наростало розуміння необхідності реорганізації. Замість неї треба створити політичну партію, тобто відкинути правозахисну форму (слово «Гельсінська», наприклад) і замінити федеративний принцип організаційної структури унітарним принципом!» [1, с. 467.].

Сформувався новий напрям – створення політичної партії внаслідок припинення діяльності УГС, яке датоване 29-30 квітня 1990 р. на установчому з'їзді. Так утворилась Українська Республіканська партія (негласно – «партія дисидентів»), членами якої стало більше 60% учасників УГС, а Левка Григоровича було обрано головою. Офіційно вона була зареєстрована

15 листопада 1990 р. До складу В. Чорновіл не увійшов, а продовжив діяльність у Львівській обласній раді. Як зазначив Секо Я., 11 членів УГС, які стали нардепами разом із 200 депутатами «дозволили організації потужно заявити про себе на всеукраїнському рівні» [47]. Під час квітневого з'їзду УРП була представлена 28 філіями, 19 осередками.

Відразу окреслили мету діяльності новоствореної партії – утворення Української незалежної соборної держави як провідної умови відновлення політичної, економічної та культурної переорієнтації в умовах незалежності. Крім цього, визначено було, що Україна має відновити свою діяльність на політичній світовій арені на умовах рівності з іншими її учасниками [3, с. 45]. Крім цього, члени новоутвореної партії засудили діяльність комуністичної партії та її ідеології, висловивши ідею націоналізації власності КПРС на території України.

Із часу заснування партія була детермінована як національно-консервативна, хоча іншим етнічним групам надавали право національно-культурної автономії [8]. Таким чином можемо стверджувати, що Левко Лук'яненко був політичним діячем, який ще до періоду перебудови в СРСР сприяв та активно виступав для створення демократичних умов у перетворенні та становленні України як незалежної держави на світовому рівні.

Демократично орієнтована УРП на чолі з Левком Григоровичем разом із іншими політичними партіями у 1990 р. сприяла зародженню позитивних політичних змін. Так утворилась організована політична опозиція у ВРУ, а представники Демократичного блоку практично ініціювали, розробили та висунули на розгляд проект «Декларації про державний суверенітет Української РСР» (співавторства Гориня Б., Шевченка О.), який було проголошено 16 липня 1990 р.

Крім цього, завдання демократичних партій полягало й в тому, щоб не допустити підписання З'їздом народних депутатів СРСР нового союзного договору, який продовжив би на практиці реалізацію тоталітарного режиму з ущемленням українців, їхніх інтересів та роздроблення території України. Тому

було прийнято Ухвалу про політичну ситуацію в Україні. Крім цього, було проголошено проведення референдуму щодо питання СРСР (призначеного на 17 березня 1991 р.) в Україні незаконним, таким що суперечить Конституції УРСР і Декларації про державний суверенітет, прийнятої законно обраним вищим законодавчим органом України. Створення Державного комітету з надзвичайного становища у Москві стало для Левка Григоровича сигналом для активізації задумів щодо виходу України зі складу СРСР.

23 серпня 1991 р. на зборах Народної Ради (парламентської опозиції у Верховній Раді України першого скликання) Левко Лук'яненко запропонував проголосити Україну як незалежну державу. Події того дня згадував так: «Це було дуже важливо. Тому що інші депутати пропонували той закон, або інший, або інший. Бо комуністи були розгублені. І поки вони розгублені, то хотіли ухвалити один, другий, третій закон у напрямку розширення суверенітету республіки, корисні для України. Якби так пішло, то закони далі називались би закони Української Радянської Соціалістичної Республіки. Я запропонував не це, а інше: проголосити Україну незалежною державою» [51]. Його пропозицію підтримали.

Після цього Левко Григорович висловив бажання підготувати документ, і він терміново пише чернетковий варіант Акту проголошення незалежності України (*Додаток Е*), який скерували на редагування у ВРУ, а далі – в Секретаріат для того, щоб наступного дня роздати текст проекту депутатам. Процес швидкого укладання тексту був таким: «Є два підходи до складення цього документа. Якщо ми напишемо його довгим, то він неминуче викличе дискусію, якщо ж коротким – він має шанси бути проголосованим. Давайте напишемо якнайкоротший документ, щоб дати якомога менше приводів для дискусій. <...> дали час до 12-ої години, це 1,5 години було. Воно не так просто, знаєте, бо коли зараз дивишся на той документ – то його можна було ніби написати за 5 хвилин. Але не так це просто, бо треба було якось переосмислити і ніби просто. Але воно просто не виходило» [12]. Редагування проекту

стосувались насамперед заміни «відновлення української державності» на «проголошення».

На засіданні Верховної Ради 24 серпня 1991 р. голова Верховної Ради Кравчук Л., оголосивши порядок денний, зазначив обговорення Акту, текст якого за збігом обставин зачитав не його автор Л. Лук'яненко, а Яворівський В. Після голосування 346 голосами «за» Левко Лук'яненко чітко усвідомив історичну вагу цієї події: «Від щастя хотілося плакати. Подумав: «Якби на цьому моє життя закінчилося, то я не дурно прийшов на білий світ» [12].

Момент після проголошення Акту незалежності України (*Додаток Є*) Левко Григорович описував так: «Це було величезне свято для мене, тому що я все життя мріяв про проголошення незалежності. Ми підхопилися, одне одного обіймали, вітали. Потім вийшли перед будинком Верховної Ради. Мене там теж вітали, взяли на руки, кидали» [51]. Необхідно зауважити, що на цей припало й день народження борця за незалежність України, яке він сприймав як другорядну подію.

Важлива роль Левка Лук'яненка у відновленні незалежності України полягає й у тому, що завдяки його авантюрним діям вдалось підняти український прапор. Можемо у такий спосіб стверджувати, що Левко Григорович став ініціатором ухвалення 4 вересня 1991 р. Постанови про підняття над будинком ВРУ синьо-жовтого прапора, що надало йому офіційно визнаний узаконений статус.

Після здобуття Україною незалежності було проведення виборів Президента України, в яких Левко Григорович брав участь разом із іншими 6 кандидатами як один із представників опозиції (Кравчук Л., Чорновіл В., Гриньов В., Юхновський І., Табурянський Л., Ткаченко О., який зняв кандидатуру на користь Кравчука Л.). У цей час він спільно з іншими громадсько-політичними діячами їздить Україною для спілкування з виборцями, з'ясування настрою українців.

Передвиборча програма Левка Лук'яненка передбачала такі важливі позиції:

- єдина неподільна суверенна демократична Україна без федералізації,
- поетапне впровадження положень без'ядерного статусу України разом із паралельним ядерним роззброєнням інших ядерних країн, включно з Росією,
- заперечення військових контактів з країнами-колишніми республіками,
- національно-державницька ідеологія в розбудові незалежної України [35; 36].

Як відомо, на виборах Президента України 1 грудня 1991 р., проведених разом із Всеукраїнським референдумом (*Додаток Ж*) щодо проголошення незалежності України, перемогу здобув Кравчук Л., а Левко Григорович набрав 4,49%, що становило 1 432 556 голосів, посівши почесне третє місце [62, с. 568].

Отже, у процесі здобуття Україною незалежності Левко Лук'яненко став тим громадсько-політичним діячем, який ще до часу перебудови СРСР сприяв покращенню суспільно-політичних умов для реалізації окреслених планів щодо суверенності нашої країни. Його правозахисна (у межах УГС), а згодом політична діяльність (як провідника УРП) були детерміновані насамперед прагненням законно вивести Україну зі складу радянського союзу, щоб засвідчити її самостійність, що сприяло демократизації суспільства. Можемо стверджувати, що він був одним із політичних лідерів українського національно-демократичного процесу.

3.2. Громадсько-політична діяльність після 1991 р.

Після виборів Президента України у грудні 1991 р. в громадсько-політичній діяльності Левка Лук'яненка спостерігаємо новий етап, пов'язаний із зміною політичної ситуації в Україні насамперед. Тому 18 червня 1992 р. він склав депутатський мандат і став фактично засновником дипломатичного представлення незалежної України на посаді Надзвичайного та Поважного посла у Канаді, яка на той час була зразком високорозвиненої країни та перша на Заході

визнала незалежність України. Крім цього, залишився почесним головою УРП, а за його рекомендацією головою партії став Михайло Горинь.

Політик наполягає на необхідності дипломатичного представництва України як молодій державі на світовій політичній арені. Слушно з цього приводу зазначає Кривдіна І. Б.: «...необхідно зазначити, що Левко Григорович не був професійним дипломатом і без теоретичної підготовки фахівця у сфері міжнародних відносин та досвіду роботи у цій галузі взявся за заснування (без відповідної грошової та моральної підтримки) дипломатичного представництва» [24, с. 279].

Крім цього, Левко Григорович намагається активізувати зовнішньополітичну діяльність України. Працюючи в Канаді, він наголошував на потребах українців разом із гуманітарною допомогою переймати іноземний досвід в усіх суспільних сферах діяльності – науці, медицині, сільському господарстві тощо. Він намагався якомога ефективніше сприяти налагодженню зв'язків українців з канадцами та діаспорою спільнотою, ініціював проведення зустрічей з представниками канадської громади: «Ми радше вітали активний розвиток українсько-канадського співробітництва в сучасній науці, медицині, вищій освіті, бо Україна скоріше потребує добре вишколених і освічених людей, аніж просто гуманітарної допомоги» [32, с. 45].

На жаль, його радикальні політичні погляди та засади громадсько-політичної діяльності на посаді Надзвичайного Посла відрізнялись від поглядів керівництва Міністерства закордонних справ, тому він у листопаді 1993 р. подав у відставку. Після повернення з Канади Левко Григорович планував поновити активну діяльність у складі УРП, дещо реформувати напрямки її роботи у революційному напрямку: «Я їздив областями, говорив з багатьма їхніми керівниками, після того як приїхав із Канади, хотів активізувати діяльність Республіканської партії, надати їй більш революційний, наступальний характер. Це ніяк не вдавалося, бо Михайло (Михайло Горинь – прим. Автора) – голова, він офіційно відповідає за політичну лінію, і я не міг повернути» [17, с. 88].

Після повернення в Україну у період з листопада 1993 р. по червень 1994 р. займає посаду голови передвиборного демократичного об'єднання «Україна». Із 1994 р. він продовжує займати активну позицію у громадсько-політичному житті України. Його обрано народним депутатом Верховної Ради України другого скликання від Нововолинського виборчого округу № 68 у Волинській області. Крім цього, став членом Комітету законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації та групи «Державність», відстоюючи питання прав українців на об'єктивний інформаційний простір та доступ до інформації про діяльність ВРУ.

У період 1994–1997 рр. обіймає посаду президента Української ланки Всесвітньої ліги за свободу і демократію, яка представляє інтереси антикомуністичного характеру з критикою радянського режиму.

У 1998 р. його депутатські повноваження були припинені на підставі загального порядку. Того ж року перед виборами, які вперше організовувались за партійними списками та блоками, Л. Лук'яненко і його політична партія УРП об'єдналися із Конгресом українських націоналістів та консервативною республіканською партією, утворивши таким чином виборчий блок «Національний фронт», який він очолив. Спільних дій з НРУ через розбіжність у поглядах не було. Їм не вдалось пройти у ВРУ.

У періоди 1994–1996 рр. та 1998–2000 рр. Левко Григорович був головою Української асоціації дослідників голодоморів в Україні, а протягом 1996–1998 рр. – її почесним головою. Як відомо, сім'я Лук'янків, коли Левко Григорович був ще дитиною, змогла вижити в час репресивної політики одного з голодоморів в Україні, тому дисидент намагався всіляко сприяти висвітленню інформації щодо цих трагічних сторінок історії в світі, вшануванню пам'яті жертв [7]. Будучи головою асоціації ініціював також видання архівних документів, матеріалів, спогадів очевидців тощо.

Громадсько-політична діяльність Левка Григоровича після 2000-х рр. детермінована прагненням протистояти діючій владі, яка, за його переконаннями, спрямована була суто на власне матеріальне збагачення. Таким

чином протягом 2000–2001 рр. політик очолює громадський протест «Україна – без Кучми». Для цього у 2002 р. за його ініціативи Республіканська партія долучається до БЮТ.

Також із лютого 2001 р. він був членом спеціальної ради «Громадська ініціатива «Форум національного порятунку», метою діяльності якого було усунення Л. Кучми з посади Президента України та перетворення України на парламентську республіку.

У період 2002–2006 рр. продовжується його депутатська діяльність у ВРУ четвертого скликання. Його обрали депутатом за багатомандатним загальнодержавним округом від виборчого блоку політпартій «Виборчий блок Юлії Тимошенко». У той час він був членом у Комітеті з питань національної безпеки і оборони. Обґрунтування його політичної підтримки Ю. Тимошенко засноване на позиції протистояння Партії регіонів: «Я не є членом партії «Батьківщина», я належу до Української республіканської партії Лук'яненка. Ця партія ідеологічна, вона ставить собі за мету будівництво української України. Я іду цією лінією, а підтримую Юлію Володимирівну Тимошенко, бо підтримую всі сили, які є в опозиції до Партії регіонів та її антиукраїнських союзників. Таку тактику на сьогоднішній день я вважаю правильною» [55].

Важливо відзначити, що Л. Лук'яненко брав активну участь у Помаранчевій революції 2004 р. У квітні наступного року він отримав від Президента (Ющенка В.) звання Героя України (*Додаток 3*).

Протягом 2005–2008 рр. був головою Комісії при Президентові України у питаннях помилування. Його громадсько-політична діяльність у період після 1992 р. була спрямована на захист інтересів України як самостійної незалежної держави у світовому політичному просторі. Із поля зору його зацікавлень не виходило питання щодо збройної оборони країни, тому виступав активним членом Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України для аналізу стану справ у Збройних Силах України з метою контролювання процесу реформування, визначення проблем та пошуку шляхів оптимізації.

Оскільки питання політичного представлення України залишалось для політика актуальним, Левко Лук'яненко брав участь у групі з міжпарламентських зв'язків з Королівством Малайзія.

У травні 2006 р. було проведено Установчий з'їзд відродження Української республіканської партії, на якому оголосили про утворення Української республіканської партії Лук'яненка (УРП(Л)). Головою став О. Сергієнко. У цьому ж році Левко Лук'яненко став депутатом п'ятого скликання ВРУ від «Блоку Юлії Тимошенко» (виборчий блок політичних партій «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», «Українська соціал-демократична партія»). У цей період він був членом у Комітеті ВРУ з питань національної безпеки і оборони, адже ситуація щодо державної політики у цій сфері та її законодавчого забезпечення завжди була в полі зору громадсько-політичної діяльності народного депутата.

Крім цього, громадсько-політична діяльність Левка Лук'яненка у цей період пов'язана також з роботою Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, адже він займав посаду голови підкомітету з питань жертв політичних репресій. Можемо вважати це продовженням початої в УГС діяльності, пов'язаної з захистом прав людини, оскільки на собі відчув жорстокість та несправедливість тоталітарного режиму до свободи висловлення своїх поглядів та дій.

У зв'язку з поважним віком Левко Григорович відмовився висуватись на позачергових виборах 2007 року, тому 15 червня 2007 р. склав повноваження депутата. Після цього почав активніше займатись публіцистикою, написанням спогадів, адже, за його словами, «...ті сили, що у мене залишилися, хочу використати з найбільшою користю для України...Я хочу поділитися деякими спогадами...А ще мене не терпиться написати щось політично-філософське» [55, с. 328]. Діяльність УРП водночас ставала дедалі менш активно. У 2008 р. було проголошено повернення до її попередньої назви – Українська республіканська партія (голова – Гуменюк В.). У 2011 р. Левко Григорович знову став головою партії.

Ініціативу щодо використання партії як основи об'єднання правих та правоцентристських партій були відхилено. У квітні 2013 р. Левко Григорович вирішує припинити активну громадсько-політичну діяльність у складі політичної партії, тому йде у відставку з посади голови Української республіканської партії Левка Лук'яненка за власним бажанням, а головою стає Джердж С. У позачергових парламентських виборах 2014 р. УРП участі не брала [8].

Прихід до влади В. Януковича був для Л. Лук'яненка приводом знову перейти в опозиційну сторону, адже дисидент вважав його промосковським ставлеником. Тому у революційних подіях Євромайдану зайняв активну проукраїнську позицію, підтримуючи «Правий сектор», партію «Національний корпус» (створена на основі бази бійців «Азов»). У жовтні 2016 р. йому було доручено відкривати перше офіційне засідання цієї політичної партії.

Активна громадсько-політична позиція Левка Лук'яненка не дозволяла йому стояти осторонь подій в Україні 2014 р., адже мав значний досвід політика, а юридична освіта сприяла осмисленню суспільно-політичної ситуації. Він здійснював поїздки в зону бойових дій на сході держави разом із волонтерами, підтримував бойовий дух українських військових в особистих зустрічах, передаючи книги українським бійцям.

7 липня 2018 р. у зв'язку з хворобою та важким станом здоров'я Левко Лук'яненко потрапив у реанімацію лікарні «Феофанія» і цього ж дня помер. 9 липня 2018 р. відбулось прощання в с. Хотів, де він жив останні роки, а 10 липня після офіційної церемонії прощання в Клубі Кабінету Міністрів України його поховали на Байковому кладовищі.

Отже, можемо підсумувати, що громадсько-політична діяльність Левка Лук'яненка після отримання Україною незалежності, зокрема у період після 1992 р., переходить у новий етап. Він детермінований ініціюванням чи підтримкою політичних проєктів опозиційного характеру, адже тогочасна влада не відповідала критеріям політика. Варто відзначити, що його позиція залишається також радикальною. Важливим вектором громадсько-політичної

діяльності є участь в організаціях, спілках, комітетах тощо з питань захисту прав та національної пам'яті.

Із віком спостерігаємо відхід від політичного життя країни з активізацією публіцистичної діяльності, проте суспільно-політична ситуація в Україні завжди залишалась у полі зору колишнього дисидента й активно громадсько-політичного діяча.

РОЗДІЛ 4. ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Вивчення історії у школі, зокрема середній, має вагоме значення для розвитку особистості учня, що дозволяє йому осмислювати й оцінювати закономірності соціально-економічних, культурних і політичних змін, їх значення та аналізувати можливі перспективні напрямки розвитку. Важливими при цьому є вивчення історичних постатей, які репрезентують ту чи ту історичну епоху й мають вплив на певні історичні події чи процеси: «Сьогодні перед вчителем історії з особливою гостротою стоїть завдання гуманізації історії, в першу чергу її «олюднення», розкриття ідеї самоцінності людини в історичному процесі» [19, с. 6]. Учням необхідно розвивати навички аналізу, критичного осмислення історичних відомостей, а визначення ролі конкретної особистості у цьому сприятиме повноцінному вивченню курсу історії в школі, зокрема середній. Під терміном «історична особа»/«історична постать» маємо на увазі «...людей з яскраво вираженою індивідуальністю, які зробили вагомий внесок, що призвів до значних зрушень у житті суспільства, внаслідок чого їх діяльність стала предметом спеціального вивчення історичної науки» [41, с. 18]. Під терміном «висвітлення історичної постаті» у шкільному курсі історії актуалізуємо фрагменти навчального матеріалу в підручнику, посібнику тощо у відповідності до шкільної програми, який вчитель викладає на уроці або учні опрацьовують самостійно під час виконання завдань [42].

Вивчення історичних постатей в методиці викладання історії, за визначенням Пінчука А. С., набула «окремого методичного феномена», адже він вважає, що потребують уваги й удосконалення питання, пов'язані з «...висвітленням історичних постатей у шкільних курсах історії, обсягу і змісту відповідних сюжетів, методів і прийомів навчання учнів, розробкою засобів навчання школярів цих сюжетів» [41, с. 118].

Можемо стверджувати, що ознайомлення учнів з відомостями про життєвий шлях та діяльність історичної постаті, засвоєння цих даних, не

зважаючи на подекуди суперечливий характер інформації щодо контексту суспільних процесів, дає змогу вчителю на уроках історії актуалізовувати критичне мислення й водночас формувати мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності. Крім цього, як зазначає Бовкунова Л. П., ознайомлення з різними джерелами щодо однієї історичної особи дозволяє «розвинути вміння коментувати прочитане та відрізняти авторське бачення від фактів» [13]. У такий спосіб учні формують власну громадянську позицію, суспільні ідеали, що впливає на функціонування емоційно-ціннісної сфери життя школярів.

Тісліченко О. А. наголошує, що вивчення діяльності історичних постатей дозволяє розвивати критичне мислення учнів, адже «...завданням учителя є сприяння активізації пізнавальної активності учнів, створення умов для їхнього самонавчання» [50, с. 230]. У такий спосіб вчитель на уроках історії дає змогу учневі «побачити реальну картину минулого», «зануритись» в минуле, зрозумівши крізь вчинки й думки однієї людини картину історичних подій певного часу.

Ознайомлення з історичними постатями на уроках історії сприяє не лише вивченню навчальної дисципліни, а й, на думку Венцевої Н. О., «впливає на формування особистості учня» [57, с. 5]. При цьому науковець відзначає особливу роль у цьому процесі педагога, який диференціює застосування відповідних методів та форм навчання, серед яких провідною формою є урок. Усе в сукупності «сприятиме формування специфічного уміння – характеризувати й оцінювати історичних осіб» [57, с. 6].

Із постаттю Левка Григоровича Лук'яненка в історії України пов'язуємо знакові події, до яких належить зокрема здобуття Україною незалежності. Його життєвий шлях, зокрема період формування світогляду та становлення особистості, дисидентський період у громадсько-політичній діяльності, час активної діяльності для виходу України зі складу СРСР і здобуття незалежності важливі при висвітленні постаті українського політика. Учителю варто пам'ятати, що перенавантаження уваги учня великою кількістю фактів і дат з життя однієї історичної особи зашкодить сприйняттю інформації.

Доцільно при вивченні постаті Левка Лук'яненка на уроках історії дотримуватись наступних методичних рекомендацій [13; 42]:

1. Репрезентувати інформацію про життя та діяльність у контексті епохи з широким застосуванням історичних джерел, що сприятиме розумінню учнями постаті українського політика як представника того часу з урахуванням суспільно-політичних умов.
2. Вивчати історичну постать Левка Григоровича варто за життєписом, зокрема за його власними книгами, в яких біографія висвітлена з максимально достовірною точністю.
3. Важливо при ознайомленні з життєвим шляхом історичної постаті українського дисидента не лише згадувати ключові дати з біографії, а й характеризувати його провідні ідейні засади діяльності та світогляду. Крім цього.
4. Висвітленні постаті Левка Лук'яненка на уроках історії в школі варто здійснювати лише за умови ознайомлення з загальним контекстом його діяльності та водночас із зазначенням його впливу на ті чи ті історичні події з відповідними наслідками.
5. Важливим для аналізу історичної постаті політика буде врахування соціальних (зовнішніх) умов формування особистості та водночас діяльності.
6. Використання фактів з особистого життя, згадки про сімейний стан, дружину, дітей тощо посилюватиме увагу учнів до постаті.
7. Варто приділяти увагу психологічному образу при опрацюванні важливих подій із біографії історичної постаті Левка Григоровича, щоб зобразити реалії історичного контексту та визначити мотиви діяльності водночас. Спочатку варто зосередити увагу учнів на яскравому висвітленні особистісних рис (напр., зовнішній вигляд), потім – характеризувати внутрішні якості. Після цього увагу учнів можна зосередити на мотивах поведінки.

8. Добір фактичного матеріалу про постать Левка Лук'яненка варто здійснювати з урахуванням особливостей класу з метою опрацювання та осмислення відомостей з можливістю подальших висновків. Для цього можна проводити паралелі з минулим політикою й актуальними сучасними подіями. Важливо також демонструвати учням вибір Левка Григоровича у конкретних ситуаціях з озвученням можливих альтернатив (напр., спрямована дисидентська діяльність з організації Української робітничо-селянської партії).
9. Висвітлення історичної постаті Левка Лук'яненка доцільно актуалізовувати не лише на уроках історії, а й в позаурочний час, щоб посилювати увагу учнів до його значення в історії України.

Дотримання відповідних рекомендацій залежить насамперед від особистості вчителя історії та врахування індивідуальних особливостей учнів того чи того класу, що впливатиме на сприйняття обраного фактичного матеріалу. Крім цього, вагомим вважаємо вибір методів та прийомів, на важливості яких наголошував Пінчук А. С., адже, на його думку, необхідне «...переосмислення методологічних підходів до аналізу їх життєдіяльності, активне використання антропологічного підходу у навчанні історії» [41].

У такий спосіб доречною вважаємо актуалізацію прийомів та методів дослідження особистості історичної постаті, які позначені ефективністю в активізації уваги учнів та мотивації до навчально-пізнавальної діяльності на уроках історії [13; 42; 63].

Традиційною формою висвітлення діяльності історичної особи вважаємо, звичайно, урок. Будь-яка форма заняття може бути повністю присвячена висвітленню життя та діяльності Левка Лук'яненка або лише окремий фрагмент. Традиційно поширеним методом виступає словесний – розповідь учителя, яку варто доповнювати фотоматеріалами, світлинами, таблицями, схемами, музичними творами, картинами тощо. При цьому варто пам'ятати, що надмірна кількість візуалізованого матеріалу у формі наочності може погіршувати концентрацію учнів над матеріалом, адже методичні засади процесу висвітлення

історичної особи «охоплюють вимоги до відбору й конструювання змісту відповідних сюжетів навчального історичного матеріалу й підходи до відбору та застосування в процесі навчання цим сюжетам певних засобів і методів навчання» [41, с. 19].

У такий спосіб можемо диференціювати поширені поряд із розповіддю словесні методи висвітлення постаті Левка Лук'яненка, серед яких провідними виступають такі:

- «Словесний малюнок/портрет» Левка Лук'яненка.
- Сюжетна розповідь учителя чи учня (як попередньо підготовлене завдання) з життя Левка Лук'яненка.
- Образна характеристика Левка Григоровича як представника певної соціальної групи, напр., дисидентської.
- Аналіз образу Левка Лук'яненка у сукупності з іншими представниками однієї соціальної групи (дисидентів, учасників УРСР, учасників УГС та ін.) [13; 19; 63].

Урізноманітнення традиційних методів, форм і прийомів дослідження історичної постаті Левка Лук'яненка можливе за допомогою інтерактивних, які передбачають взаємодію вчителя й учнів, які активно залучені до опрацювання навчального матеріалу та виступають провідниками процесу водночас [63]. Як зазначає Венцева Н. О., у процесі навчання історії вчитель має використовувати як традиційні, так і інноваційні методи [57, с. 12]. При цьому важливо дотримуватись вимог у державних програмах щодо навчальних компетентностей при вивченні історичних діячів на уроках історії, зокрема при висвітленні постаті Левка Лук'яненка:

- 1) На основі аналізу матеріалу підручника та додаткових джерел диференціювати відомості про історичну особу.
- 2) Для характеристики історичної постаті використовувати узагальнений фактичний матеріал.
- 3) Самостійно диференціювати важливу інформацію про історичну постать для підготовки повідомлень, рефератів тощо.

- 4) Встановлювати особу історичної постаті за характеристиками.
- 5) На основі аналізу історичного процесу встановлювати значення історичної особи в ньому.
- 6) Шляхом аналізу діяльності історичної особи здійснювати співвідношення з нею історичної епохи.

Джерелами вивчення постаті Левка Лук'яненка на уроках історії в школі можуть слугувати:

- уривки з художньої літератури (напр., «Вулиця причетних. Чернігівська справа Лук'яненка»);
- матеріали інтерв'ю як Левка Лук'яненка, так і його сучасників, які широко представлені в мережі Інтернет;
- автобіографічні матеріали (зокрема книги «Сповідь у камері смертників», «На землі кленового листка» тощо);
- відеоматеріали тощо.

Актуалізація водночас кількох джерел сприятиме порівнянню учнями поданого фактичного матеріалу, спонукатиме до критичного осмислення історичної постаті Левка Лук'яненка в історії України [19]. Вважаємо доцільним використання на уроках історії при висвітленні постаті політика відеоматеріалів (зокрема, відеоінтерв'ю, записи лекцій), які дозволяють скласти зовнішній портрет та водночас укласти психологічну характеристику.

Методисти Рибак І. М. та Ольхіна Н. І. з навчання учнів історії в шкільному курсі на основі узагальнення досвіду диференціювали варіанти організації роботи з вивчення історичних постатей [9], які передбачають детальне опрацювання напрямків їх діяльності, Вони містять загальні рекомендації, які можна актуалізувати при вивченні життя і діяльності Левка Григоровича Лук'яненка. У такий спосіб можемо визначити ряд варіантів, доцільних при вивченні постаті цього українського громадсько-політичного діяча:

1. Алгоритмічний, який передбачає послідовність опрацювання матеріалу. Насамперед – це запам'ятовування прізвища й імені персоналії, після цього – огляд етапів та змісту діяльності (період формування світогляду Левка

Лук'яненка). Далі важливо працювати з учнями над засвоєнням ідей, поглядів, принципів тощо, а згодом – з'ясувати приналежність до соціальної групи, а крім цього, інтереси, які вони репрезентували (зокрема діяльність Левка Григоровича в контексті Української робітничо-селянської спілки, Української Гельсінської групи, Верховної ради України і т. д.). Останнім етапом у цьому має бути опрацювання оцінок сучасників (напр., Чорновола В., Кравчука Л., Гориня Б., дружини та ін.).

2. Біографічно-оцінний, в основі якого лежить розв'язання біографічних задач. При цьому завдання учителя полягає в тому, щоб накопичувати разом із учнями інформацію (факти, ключові дати). Після засвоєння достатнього обсягу навчального матеріалу вчитель пропонує опис історичної особи без її називання. При висвітленні постаті Левка Лук'яненка доцільно опрацьовувати з учнями час народження, умови формування особистості (із згадуванням місця, впливу на формування світогляду батьків майбутнього дисидента, освіти Левка Григоровича, зазначених у розділі 1 роботи).

Для цього можемо запропонувати наступний опис: «Історична постать цього відомого українського громадсько-політичного діяча, політика, правозахисника, яка є знаковою для кожного українця. Його діяльність пронизана постійною боротьбою за права людини, зокрема політичних в'язнів. За свою активну позицію загалом провів 27 років у таборах та ув'язненнях, а після звільнення активно боровся за незалежність України, ставши автором Акту проголошення незалежності України».

Крім цього, цей варіант висвітлення історичної постаті Левка Лук'яненка передбачає й форму роботи, згідно з якою вчитель протягом кількох уроків з вивчення теми, в межах якої доцільно згадувати про цього діяча, нагадує про персоналію шляхом озвучення оцінних характеристик (уривків з інтерв'ю, згадки в художніх текстах, спогади сучасників тощо), поки учні не встановлять прізвище й ім'я.

3. Оцінно-екстремальний, коли учні під супроводом учителя оцінюють історичну постать за її поведінкою в тій чи тій ситуації. Так, наприклад, при вивчення історичної постаті Левка Григоровича Лук'яненка цей варіант можемо вивчати за такою ситуацією: «Слідчий процес тривав від моменту арешту перших членів УРСС до 20 травня 1961 р., коли відбулось закрите судове засідання Львівського обласного суду, на якому підсудних звинуватили у державній зраді. Діяч <Левко Лук'яненко> згадував, що «...під час слідства ми поводитися дуже зухвало, співали націоналістичних та антирадянських пісень. До нас підсадили стукачів, з якими ми бадьоро марширували по камері і співали: «Смерть, смерть ляхам, смерть московсько-жидівській комуні...». Як результат, нас перекваліфікували з 9 статті (антирадянська агітація) на 56-ту (зрада батьківщини), бо збагнули, що ми твердо стоїмо на націоналістичних засадах, проти імперії... Так діло довели до суду» [37].

4. Частково-оцінний, який дещо схожий із попереднім, проте з використанням кількох яскравих фактів/згадок екстремальних ситуацій з життя Левка Григоровича. Напр., можемо використати факт із попереднього варіанта, а також доцільними будуть наступні:

- 1) Навчання в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова на юридичному факультеті, куди він вступив у 1953 р., сприяв формуванню активної громадянської позиції – підпільна антирадянська пропаганда задля здобуття незалежності України.
- 2) Заснування Української робітничо-селянської спілки й активна діяльність у Радехівському районі Львівської області для протидії тоталітарному режиму СРСР попри розуміння можливих наслідків, включно з ув'язненням, при виявленні підпільної діяльності.
- 3) У період першого ув'язнення в концтаборі Мордовської АРСР (у 1961 р.) за підпільну діяльність і створення Української робітничо-селянської спілки разом із іншими дисидентами обговорюють демократичні ідеї, збирають факти порушення прав людини, зокрема політв'язнів, передаючи їх світовим організаціям з метою

розголошення. Потім до них приєднуються шістдесятники. Разом із найактивнішими учасниками (Горинь М., Мороз В.) за це влітку 1967 р. були відправлені в окремо організовану тюрму.

- 4) У 1968 р., перебуваючи в ув'язненні, знайомиться з Красівським З., очільником «українського національного фронту». Згодом їх переводять в окремий концтабір, де вони оголошують голодування, виявляючи таким чином свій протест проти порушення Загальної декларації прав людини та вимагаючи надання політв'язням окремого юридичного статусу з переведенням місця ув'язнення в Україну.

5. Прогнозований. Його актуалізація на уроках, присвячених висвітленню постаті Левка Лук'яненка передбачає формування оцінки якостей його особистості за впливом його ідей на наступні покоління, культуру, суспільно-політичну ситуацію. Зокрема необхідно згадати правозахисницьку діяльність Левка Григоровича в складі УГС, коли його значні зусилля були спрямовані на встановлення правової справедливості щодо політичних в'язнів. Крім цього, варто наголосити на зусиллях політика у боротьбі за незалежність України, створення тексту Акта проголошення незалежності та умови його написання тощо.

6. Дослідницький, згідно з яким висвітлення історичної постаті Левка Лук'яненка відбувається шляхом детального опрацювання важливих подій у житті політика, ключових ідей тощо. Цей варіант організації роботи доцільно актуалізовувати при написанні окремими учнями повідомлень, рефератів, наукових робіт, присвячених цьому видатному українському діячу.

7. Художньо-публіцистичний. Цей варіант організації роботи з учнями для висвітлення історичної постаті, зокрема Левка Григоровича, передбачає опрацювання матеріалів підручника, хрестоматій, додаткової літератури наукового характеру, оформленого у вигляді нарисів, есе, творів та мініатюр. Це сприяє розвитку креативних умінь учнів.

8. Схематичний. Варіант передбачений для роботи з навчальним матеріалом з метою візуалізованого висвітлення постаті Левка Лук'яненка у

формі схем-портретів – наочних символів історичних подій, що згруповані навколо імені історичного діяча, утворюючи при цьому цілісну картину певного історичного періоду [57, с. 11]. Це можуть бути таблиці (напр., «Напрямки діяльності Левка Лук'яненка», «Періодизація діяльності Левка Лук'яненка» тощо), використання яких спрямоване на перевірку домашнього завдання або закріплення знань.

Крім цього, це може бути у формі демонстративної таблиці/схеми для вивчення нового матеріалу чи порівняння з вивченим раніше матеріалом (напр., про іншого дисидента, сучасника Левка Григоровича).

9. Ігровий (із залученням дидактичних ігор) з використанням пам'ятки для характеристики історичної постаті. Для висвітлення постаті Левка Лук'яненка на уроках історії за алгоритмом пам'ятки доцільно виконати наступні завдання:

- 1) Назвіть країни, в яких жив і займався активною політичною діяльністю Левко Лук'яненко.
- 2) Коротко охарактеризуйте його зовнішність та характер (Які риси є найбільш притаманними саме Левку Григоровичу?).
- 3) Назвіть провідні напрямки його діяльності.
- 4) Якою провідною ідеєю Левко Лук'яненко керувався у своїй громадсько-політичній діяльності?
- 5) Зробіть загальний висновок щодо постаті Левка Лук'яненка в історії України [10].

При висвітленні постаті Левка Лук'яненка на уроках історії в школі можна використати розроблений план-конспект уроку історії України на тему «Дисидентський рух в Україні. Історична постать Левка Лук'яненка», в якому актуалізовано як традиційні методи (розповідь учителя, бесіда), так й інноваційні (технологія «Мозковий штурм», метод «Сходінки до постаті» та ін.). Крім цього, використано роботу з історичними джерелами, зокрема книгою Л. Лук'яненка «Сповідь у камері смертників», матеріали книг Курико В., Нагорної Т., та візуалізація навчального матеріалу у формі схеми, таблиці тощо. План-конспект

побудовано на основі використання вищеописаних варіантів організації роботи вчителя й учнів на уроках історії з висвітлення історичної постаті Левка Лук'яненка.

Можемо узагальнити, що вивчення учнями історичних постатей на уроках історії в школі, зокрема Левка Лук'яненка, має вагоме значення, адже він пов'язаний із певною соціальною групою (дисиденти) та водночас репрезентує історичну епоху (зокрема тоталітарного режиму в СРСР). Це сприяє мотивуванню учня до навчально-пізнавальної діяльності та впливає на його особистість, оскільки постать Левка Григоровича Лук'яненка та його діяльність – знакова в історії боротьби України за незалежність та самостійність.

Науковці та методисти з навчання історії в школі наголошують на тому, що вчитель на уроках із висвітлення історичної постаті має використовувати поряд із традиційними формами проведення таких уроків інноваційні, які сприяють розвитку критичного мислення учнів та залучення творчої уяви. При цьому обов'язково дотримуватись загальних методичних рекомендацій щодо проведення уроків із вивчення історичної особи Левка Лук'яненка та вимог навчальної програми з історії, що детермінується віковими особливостями учнів та класу загалом.

Реалізація успішного вивчення постаті Л. Лук'яненка можлива при актуалізації різних варіантів організації роботи вчителя з учнями (алгоритмічний, біографічно-оцінний, оцінно-екстремальний, частково-оцінний, дослідницький та ін.) на основі опрацювання відповідних джерел.

ВИСНОВКИ

Отже, у результаті дослідження можемо зробити такі висновки:

1. Дослідження історичної постаті Левка Лук'яненка неможливе без вивчення процесу формування його світогляду та становлення як особистості, що визначає подальший напрям його діяльності, що зумовлено соціальним середовищем, рівнем освіти, виховання й особистостями батьків.

Формування особистості Левка Григоровича відбувалось у період 1930–1940-х років. Батьки були працелюбними, освіченими, навчали дітей читати і шанувати книги, розповідали історію України, зокрема часи козаччини, та співали українські пісні, розмірковували над біблійними текстами. Усе це в сукупності зі складними подіями того часу (голодомор, війна) знайшли відображення в свідомості ще малого Левка Лук'яненка, який в юному віці (16 років) потрапив на військову службу і, захопившись літературою, твердо вирішив для себе, що присвятить життя боротьбі за незалежність і самостійність України. Для цього у 1953 р. вступив на юридичний факультет Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, під час навчання в якому почали формуватись його політичні погляди, пов'язані з відходом від активної діяльності в комуністичній партії СРСР.

2. Дисидентський період життя та діяльності Левка Лук'яненка пов'язаний насамперед із Українською робітничо-селянською спілкою – першою дисидентською організацією, яку він заснував у 1959 р. для підпільної діяльності на посаді штатного пропагандиста Львівського обкому з метою протидії тоталітарній системі. Мета її діяльності детермінована новими на той час методами здобуття незалежності України – мирними конституційними способами завдяки діяльності національно-визвольного руху та проведенню референдуму. Разом із однодумцями Левка Григоровича арештували у 1961 р. (у Додатку Г вміщено Протокол судового засідання) на 15 років і відправили в концтабір Мордовської АРСР, де він розширює коло своїх знайомств й активно бореться за права політв'язнів, що свідчить про окреслення правозахисницького

напряму його громадсько-політичної діяльності та формування ідей демократизації українського суспільства.

Після звільнення з ув'язнення він продовжує активно чинити опір політиці русифікації. Попри стеження органів КДБ та допити, важкі побутові умови дисидент знаходить способи листування з однодумцями, до яких належали зокрема шістдесятники, і стає одним із очільників Української гельсінської групи, сприяючи приєднанню України до міжнародного правозахисного руху з метою ознайомлення українського суспільства з визнаними на світовому рівні правами та свободами. Левко Григорович привертав увагу світової спільноти до порушень конституційних норм, за що його вдруге арештовують, проте активна діяльність не припиняється й в ув'язненні. Він передавав інформацію про безправність тоталітарного режиму закордон, ставши головою УГГ у 1988 р. Можемо стверджувати, що, крім правозахисницької діяльності групи, диференціювався ще й політичний напрям за відокремлення України від СРСР. Левко Григорович у такий спосіб послідовно відстоював цю ідею, актуальність якої сьогодні особливо загострена.

3. Послаблення політичного режиму та звільнення з ув'язнення детермінують активізацію політичного вектора діяльності УГГ на чолі з дисидентом – агітування за самостійність української нації. «Проект програми української демократичної спілки», створений Левком Лук'яненком став свідченням демократизму й індивідуалізму як основи національного розвитку України. Проте внутрішні дискусії, зокрема з Чорноволом В., щодо варіантів виходу зі складу СРСР призвели до розпаду групи та ознаменували початок громадсько-політичної діяльності Левка Григоровича як очільника утвореної ним Української Республіканської партії, мета якої – вихід України на міжнародну політичну арену в ролі самостійної держави з політичними, економічними та культурними переорієнтаціями на Європу.

Нестабільність політичної ситуації в СРСР у серпні 1993 р. спонукала Левка Лук'яненка до радикального кроку – пропозиція як депутата на зборах Народної Ради, що становила фактично парламентську опозицію, проголосити

незалежність України, що фактично закріпило за ним звання «батько незалежності». Подальша його участь у виборах Президента України (із почесним третім місцем за результатами голосування), діяльність на посаді Надзвичайного та Поважного посла у Канаді, кількаразове обрання депутатом ВРУ тощо стали свідченням опозиції діючій владі, проте він назавжди залишився лідером національно-демократичного процесу в Україні, адже участь у суспільно важливих установах та організаціях (напр., Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин; Українська асоціація дослідників голодоморів в Україні та ін.) сприяли захисту інтересів українців у світі. До останніх своїх днів наголошував, що незалежність України має підтвердитись і її самостійністю, за яку українська нація ще буде боротись.

4. Можемо стверджувати, що громадсько-політична діяльність Левка Лук'яненка – вагома для історії України, тому висвітлення його історичної постаті на уроках історії в школі впливає на формування особистості учня, розвиває його критичне та творче мислення. Для дослідження діяльності Л. Лук'яненка на уроках історії в школі можна використати укладений нами план-конспект уроку на основі використання варіантів організації роботи з учнями щодо висвітлення історичної постаті Левка Григоровича Лук'яненка.

Узагальнимо, що актуалізація відповідних методів, форм та прийомів залежить насамперед від учителя, який обирає доцільні варіанти роботи і на якому лежить велика відповідальність – за допомогою відповідно дібраних джерел вивчення та дослідження життя і громадсько-політичної діяльності Левка Григоровича Лук'яненка виховувати учнів з високоморальними національними принципами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Документи

1. Звітна доповідь з'їздові Української Гельсінської спілки. Шлях відродження : у 13 т. К. : ТОВ «Юрка Любченка», 2014. Т. 1. С. 459–472.
2. Лук'яненко Л. До історії Української гелсінської спілки. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упор. О. Шевченко. К. : Ярославів Вал, 2012. С. 551-555.
3. Програма Української Республіканської партії. *Комуніст України*. 1991. № 5. С. 45.
4. Україна багатопартійна: програмні документи нових партій / Гарань О. В. К. : МП «Пам'ятки України», 1991. 191 с.
5. Українська Гельсінська Група. До 30-річчя створення: історія, документи / Упорядн. : О. Зінкевич, В. Овсієнко. К. : Смолоскип, 2006. 128 с.
6. Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: Документи і матеріали: у 3 т. / за ред. Т. Гунчака. Балтимор-Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 3: Сучасність. 381 с.

Енциклопедичні видання

7. Веселова О. М. Асоціація дослідників голодоморів в Україні. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К. : «Наукова думка», 2003. Т. 1: А-В. 688 с.
8. Головка В. В. Українська республіканська партія (УРП). Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : Видавництво «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukr_respublikanska_p (дата звернення: 14.03.2022 р.).
9. Личность в истории Украины. Сборник : в 2 ч. / под ред. Ольхиной Н. И., Непран Л. Н., Рыбак И. Н. и др. Донецк : Укр НТЭК, 2002. Ч. 1. 148 с.

10. Личность в истории Украины. Сборник : в 2 ч. / под ред. Ольхиной Н. И., Непран Л. Н., Рыбак И. Н. и др. Донецк : Укр НТЭК, 2002. Ч. 2. 150 с.

Монографії та статті

11. Бичек С. М. Кроки до незалежності України (за документами ЦДАГО України). *Архіви України*. 2011. № 4. С. 11–21.
12. Бірчак В. Левко Лук'яненко. Незалежність на день народження. *Історична правда*. 24 серпня 2018 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/08/24/152828/> (дата звернення: 20.03.2022).
13. Бовкунова Л. П. Вивчення історичних особистостей як засіб підвищення ефективності навчання та виховання учнів: метод. Реком. URL: https://portfolio-lidia.at.ua/porady/metodichni_rekomendaciji.pdf (02.04.2022).
14. Богдалов А. Г. Суспільно-політичні процеси серпня 1991 року, напередодні проголошення Акта незалежності України (за матеріалами зібрання Національного музею історії України). *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2021. Вип. 7. С. 90–98.
15. Ведмідь Л. В. Програмні положення Української робітничо-селянської спілки: історичний аналіз. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки*. Київ : НПУ , 2004. Вип. 1. С. 71–77.
16. Гарань О. В. Убити дракона (з історії Руху та нових політичних партій України). К. : Либідь, 1993. 196 с.
17. Дисиденти / уклад. І передмова В. Кіпіані. Харків: Віват, 2021. 352 с.
18. Задириєнко Д. С. Левко Лук'яненко – борець за права нації і людини. *Матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Правозахисний рух: історія та сучасність»*. Дніпро, 2018. Вип. 5. С. 298–301.
19. Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми «Кирило-

- Мефодіївське товариство») *Історія в школі*. 2016. Листопад–грудень. С. 5–8.
20. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. К. : Либідь, 1995. 224 с.
21. Кіпіані В. Українська Гельсінська Спілка: політичні дискусії та долі літерів. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36951/> (дата звернення 12.03.2022).
22. Костенко І. А. Правозахисний напрям у діяльності Левка Лук'яненка. *Матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Правозахисний рух: історія та сучасність»*. Дніпро, 2018. Вип. 5. С. 84–86.
23. Кривдіна І. Б. Внесок Л. Лук'яненка у формування ідеології Української республіканської партії (1990–1991 рр.). *Інтелігенція і влада*. Серія : Історія. 2010. Вип. 20. С. 224–230.
24. Кривдіна І. Б. Ідеологічна спрямованість дипломатичної діяльності Левка Лук'яненка (1992–1993 рр.). *Інтелігенція і влада*. 2014. Вип. 30. С. 278–283.
25. Курико В. Батько незалежності, чоловік Надії. URL: <https://reporters.media/batko-nezalezhnosti-cholovik-nadiyi/> (дата звернення: 17.02.2022 р.).
26. Курико В. М. Вулиця причетних. Чернігівська справа Лук'яненка. Київ: Темпора, 2020. 216 с.
27. Лук'яненко Л. Г. До історії українського правозахисного руху. *УРП-Інформ, Прес-бюлетень*. Випуск № 42. 1994. С. 4–9.
28. Лук'яненко Л. Г. Народження нової ери. Дніпропетровськ: Арт-прес, 2008. 196 с.
29. Лук'яненко Л. Г. Сповідь у камері смертників. К. : Поліпринт, 2011. 136 с.
30. Лук'яненко Л. До історії Української гелсінської спілки. *Шлях відродження: у 13 т.* К. : ТОВ «Юрка Любченка», 2015. Т. 11. С. 7–314.
31. Лук'яненко Л. І не набрався скверни. *Україна*. 1990. № 39. С. 8.

32. Лук'яненко Л. На землі кленового листка: спогади і роздуми посла. К. : Гарт, 2002. 560 с.
33. Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! К. : Вид.-культурол. Центр «Софія», 1994. 512 с.
34. Лук'яненко Л. Цивілізаційний вибір України. *Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик «Персонал плюс»*. № 24 (276) 24–30 червня 2008 р. URL: <http://www.personal-plus.net/276/3382.html> (дата звернення 14.03.2022 р.).
35. Лук'яненко Л. Я проведу останній і, сподіваюсь, успішний наступ. *Голос України*. 1991. 28 листоп. С. 4.
36. Лук'яненко Л. Я стану президентом. *Голос України*. 1991. 23 жовт. С. 1.
37. Нагорна Т. Левко Лук'яненко – політик, яких тепер уже не роблять. *Поступ*. URL: <http://urp1990.com.ua/content/politik-yakih-teper-uzhe-ne-robyat> (дата звернення: 02.03.2022 р.).
38. Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність: матеріали XI Всеукраїнської наукової інтернет-конференції / уклад. Терлюк І. Я. ППО НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2020. Вип. 11. 211 с.
39. Підкова І. Президентські вибори 1991 р. в Україні: порівняльний аналіз передвиборчих програм кандидатів. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2011. Вип. 20. С. 246–254.
40. Пінчук А. С. Методика формування в учнів знань про історичну особу. *Вісн. Луган. Нац. Пед. Ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. Ч.1. 2006. № 19 (114). С. 67–72.
41. Пінчук А. С. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Автореферат.. к. пед. Наук спец.: 13.00.02. Теорія і методика навчання історії. К.: Ін-т педагогіки АПН Укр., 2006. 21 с.
42. Пінчук А. С. Психолого-методичні основи формування знань про історичну особу в учнів підліткового віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2006. Вип. 15. С. 115–119.

- 43.Позняк-Хоменко Н. Із когорти праведників: Левко Лук'яненко. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/iz-kogorty-pravednykiv-levko-lukyanenko> (дата звернення 24.03.2022 р.)
- 44.Полянська Я. Левко Лук'яненко про Українську Гельсінську групу: ми боролись проти імперії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/27162329.html>. (дата звернення 23.02.2022 р.).
- 45.Прокоп М. Напередодні незалежної України: спостереження і висновки. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Л., 1983. 646 с.
- 46.Сверстюк Є. З приводу процесу над Погружальським. *Сучасність*. 1965. Ч. 2. С. 78–84.
- 47.Секо Я. В'ячеслав Чорновіл та Левко Лук'яненко: дискусія щодо розвитку української гельсінської спілки. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/vyacheslav-chornovil-ta-levko-lukyanenko-dyskusiya-shchodo-rozvytku-ukrayinskoyi-gelsinskoyi-spilky> (дата звернення: 12.03.2022).
- 48.Смертник Лук'яненко: «Я дав обітницю небу – здобути Україні волю». URL: <https://www.chesno.org/t/97/smertnyk-lukjanenko.html> (дата звернення 08.03.2022 р.).
- 49.Судакова Н. Левко Лук'яненко. Вічний революціонер. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/07/7/7177986/> (дата звернення: 23.02.2022 р.).
- 50.Тісліченко О. А. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3. С. 230–235.
- 51.Тріппе К. Левко Лук'яненко: У 1991-му незалежними ми не стали. DW. 24.08.2016. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%BA%D0%BE-%D0%BB%D1%83%D0%BA%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%>

[BA%D0%BE-%D1%83-1991-%D0%BC%D1%83-%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8-%D0%BC%D0%B8-%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8/a-19495955](#) (дата звернення: 23.03.2022).

52. Українські юристи під судом КГБ / за ред. Івана Майстренка. Мюнхен: Сучасність, 1968. 108 с.
53. Федько А. В., Каліберда Ю. Ю. Українська робітничо-селянська спілка у протиборстві з радянською тоталітарною системою. URL: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Istoria/1_115204.doc.htm (дата звернення: 08.03.2022 р.).
54. Цебенко С. Левко Лук'яненко і Українська гетьманська спілка. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність: матеріали XI Всеукраїнської наукової інтернет-конференції*. Львів: Ліга-Прес, 2020. Вип. 11. С. 41–45.
55. Чістякова І. М., Кривдіна І. Б. Еволюція світогляду Л. Г. Лук'яненка. *Інтелекція і влада*. Сер. Історія : громад.-політ. Наук. 36. Одеса, 2014. Вип. 31. С. 319–331.
56. Чорновіл В. Лист до членів Всеукраїнської координаційної ради Української гетьманської спілки. *Твори у 10 т. К. : Смолоскип, 2009. Т. 6. С. 653–658.*

Підручники та посібники

57. Венцева Н. О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 7 класі. Х. : Основа, 2010. 127 с.
58. Гусев В. І., Дрожжин В. П., Слісаренко А. Г. Новітня історія України (1900–2000). К. : Вища школа, 2000. 653 с.
59. Історія України / упоряд. Олег Полянський, Руслана Труба. Л. : ЛДУФК, 2011. 468 с.

60. Історія України : навч. Посіб. / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. 2-ге вид., перероб. І допов. К. : Знання-Прес, 2006. 598 с.
61. Історія України: Навчально-методичний комплекс. Частина IV / уклад. Романько І. І. К.: КЛА НАУ, 2014. 208 с.
62. Литвин В. Історія України: підручник / Відп. Ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 991 с.
63. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. К. : Генеза, 2006. 328 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект уроку

«Дисидентський рух в Україні. Історична постать Левка Лук'яненка»

Мета.

Начальна :

- охарактеризувати діяльність дисидентського руху; / *інформаційна*
- розкрити суть дисидентського руху; / *інформаційна*
- охарактеризувати та проаналізувати діяльність Левка Лук'яненка; / *інформаційна*
- сформувати в учнів уявлення про постать Левка Лук'яненка; / *логічна*
- надати достатній рівень знань термінів, дат та історичних особистостей визначених до теми. / *логічна*

Розвивальна:

- розвивати вміння висловлювати власну думку щодо особливостей діяльності дисидентського руху та Левка Лук'яненка; / *аксіологічна*
- розвивати вміння критично та логічно мислити в процесі аналізу теми; / *аксіологічна*
- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі бесіди та методу «Сходинки до постаті»); / *логічна*
- закріпити в учнів вміння працювати із історичними джерелами (на основі мемуарних записів Левка Лук'яненка); / *інформаційна*
- продовжувати розвивати вміння порівнювати історичні події та явища. / *логічна*

Виховна:

- виховувати громадянську позицію патріотів власної держави (на прикладі здобуття незалежності України та діяльності Лук'яненка Л.Г.); / *громадянська, аксіологічна*
- виховувати зацікавленість до дослідження історичного минулого українського народу; / *громадянська*

- виховувати повагу до діяльності історичних осіб (на прикладі особистості Лук'яненка); / *громадянська*
- сприяти вихованню патріотизму та любові до Батьківщини (на прикладі відстоювання інтересів та здобуття незалежності України діями Левка Лук'яненка); / *громадянська, особиста*
- викликати почуття відповідальності за збереження української державності; / *громадянська, особиста*
- виховувати толерантне відношення до думки свої друзів (на основі усних відповідей, зокрема методи «Мозковий штурм», «Сходинки до постаті», тд). / *аксіологічна, логічна, мовленнєва*

Обладнання: 1) Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2019. 240 с.; 2) Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. К. : Поліпринт, 2011. 136 с.; 3) уривки з: Курико В. М. Вулиця причетних. Чернігівська справа Лук'яненка. Київ: Темпора, 2020. 216 с.; Нагорна Т. Левко Лук'яненко – політик, яких тепер уже не роблять. *Поступ.* URL: <http://urp1990.com.ua/content/politik-yakih-teper-uzhe-ne-robyat>.; 4) відеоролик; 5) роздатковий матеріал (QR-код з посиланням).

Технологія проведення уроку

- I. Організаційний момент.
- II. Актуалізація опорних знань.

Стратегія «Мозковий штурм»

1. Спробуйте за переліком явищ охарактеризувати історичний період: розвінчання «культу особи» Сталіна, деєталінізація, XX з'їзд КПРС, політика русифікації, демократизація, шієдєсятництво. (*Відповідь: період «відлиги»*).

Слово вчителя. Робота з підручником:

Для детального пояснення озвучимо тлумачення терміна на с. 71 вашого підручника. Спробуйте дати самостійне визначення.

Отже, дисидентський рух в Україні стане темою нашого уроку, а, крім цього, будемо досліджувати історичну постать Левка Лук'яненка – українського дисидента.

III. Засвоєння нового матеріалу.

Слово вчителя:

Час «відлиги» був знаковим для історії. З одного боку, суспільство знаходилося в очікуванні змін, демократизації, покращення. З іншого боку – політика Хрущова не торкалась змін тоталітарного режиму, тому активно налаштована молодь почала висловлювати невдоволення, що мало свої наслідки. Так виник дисидентський рух, представники якого були приречені на трагічну долю: політичне переслідування, ув'язнення, репресії, утиски влади тощо. Водночас це складна морально-етична тема.

Бесіда:

З короткого огляду дисидентського руху спробуймо дати відповідь на питання (відповіді учнів слід зафіксувати у конспектах):

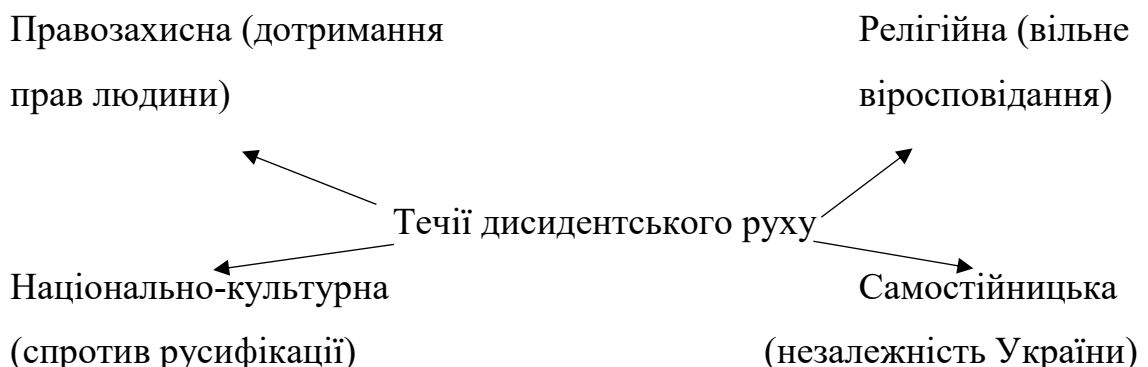
А) Якими були основні причини цього історичного явища?

Б) Які провідні особливості дисидентського руху в Україні можемо встановити?

Укладання схеми:

Дисидентський рух зачепив усі сфери життя суспільства, тому можемо визначити такі його напрямки у формі схеми (на основі матеріалу підручника вчитель із учнями формує схему).

Зразок схеми:



Слово вчителя:

Представниками різних течій руху були: Алла Горська (художниця), Василь Симоненко, Василь Стус (письменники), Олекса Тихий (правозахисник, мовознавець), В'ячеслав Чорновіл (політик, публіцист) та багато інших. Одним із провідників був Левко Лук'яненко, який присвятив життя боротьбі за незалежність України, за що його назвали «батьком незалежності». Шлях до цього був у часи тоталітарного режиму, коли дисиденти проявляли спротив. Як і решта дисидентів, потрапив в ув'язнення двічі. Загальний термін становить 27 років, проте навіть у такі важкі часи намагався активно висвітлювати правдиву інформацію про порушення прав людини в СРСР, передаючи нелегально матеріали закордон. Він заснував Українську робітничо-селянську спілку (1959-1961 рр.), метою діяльності якої була демократизації суспільства й українізація. Саме з нею пов'язують появу дисидентського руху, адже вона стала першою підпільною організацією партійного типу. Її учасники відстоювали ідею мирної та законної боротьби за незалежність України. Крім цього, дисидент разом із однодумцями М. Руденком, О. Тихим, М. Матусевичем, М. Мариновичем став членом-засновником Української гельсінської групи, учасники якої стали частиною міжнародної спільноти за відстоювання прав людини, зокрема в межах СРСР, де тоталітарний режим створював «залізну завісу».

IV. Закріплення знань.

Робота з історичним джерелом:

Прочитаймо уривки мемуарних записів Левка Лук'яненка:

1. «...під час слідства ми поводитися дуже зухвало, співали націоналістичних та антирадянських пісень. До нас підсадили стукачів, з якими ми бадьоро марширували по камері і співали: «Смерть, смерть ляхам, смерть московсько-жидівській комуні...». Як результат, нас перекваліфікували з 9 статті (антирадянська агітація) на 56-ту (зрада батьківщини), бо збагнули, що ми твердо стоїмо на націоналістичних

- засадах, проти імперії... Так діло довели до суду» (із матеріалів Нагорної Т. «Левко Лук'яненко – політик, яких тепер уже не роблять», спогади про судовий процес перед першим ув'язненням).
2. «...Коли я почув свій вирок – смертна кара – то мене ніби чимось тупим і дуже тяжким вдарили по голові. Мені здалося, що під тягарем цих слів я навіть пригнувся... Ні, це не страх, це якесь інше почуття... Страшений жаль. Я так багато планував, і от моє життя зараз обірветься, а я так майже нічого і не встиг зробити...» (із матеріалів Нагорної Т. «Левко Лук'яненко – політик, яких тепер уже не роблять», спогади про суд перед першим ув'язненням).
 3. «Чернігів... справив на мене жахливе враження; старше покоління знає українську мову і вміє нею розмовляти (хоч послуговується нею лишень принагідно), середнє покоління розуміє українську мову, але розмовляти вже не вміє, молодше покоління майже не розуміє української мови. За теперішніх темпів русифікації мине ще одне покоління, і Україна в Чернігові пропала! Що ж робити? Допустити загибель України? Хай краще я помру в тюрмі, аніж дивитися спокійно, як тут плюндрують Україну, – скільки маю сили, чинитиму опір русифікації!» (Левко Лук'яненко, книга «Сповідь у камері смертників»).
 4. «...щотижня, у п'ятницю між 17 і 18 годиною він має з'являтися в чернігівському відділку поліції»; «...з 22 години ночі й до 6 ранку він не може виходити з квартири. Міліція сама обиратиме, коли прийти й перевірити: опівночі, о першій ночі, о другій...» (1976 р., із книги Курико В. «Вулиця причетних. Чернігівська справа Лук'яненка»).
 5. «З тюрми вдавалося відправляти інформацію у світ широкий і таким чином розкривати перед демократичним світом безправність совітських громадян та деспотичну сутність брежнєвського режиму» (1977 р., ув'язнення, із книги Л. Лук'яненка «Сповідь у камері смертників»).

Бесіда:

1. Які ознаки суспільно-політичного устрою можемо виокремити на основі спогадів Левка Лук'яненка?
2. Яким було ставлення влади до дисидентів?
3. За що переслідували дисидентів?
4. До якого напрямку дисидентського руху, на вашу думку, належить Левко Лук'яненко?
5. Які риси характеру можемо виокремити, прочитавши спогади про часи його ув'язнень та активної громадсько-політичної діяльності?
6. Якими були цілі діяльності Левка Лук'яненка та дисидентів загалом?
7. Якими були б ваші дії у схожих ситуаціях, описаних у спогадах Л. Лук'яненка?

V. Підсумки уроку.

Перегляд відеоматеріалу

Використовуємо відеоролик гурту «Без обмежень» «Вільні люди». Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=nl8wThsEbKE>). Для отримання доступу для кожного учня роздаємо QR-коду з посиланням:



Бесіда:

1. Що таке український дисидентський рух?
2. Кого із представників дисидентського руху було зображено у відеоролику, який ми переглянули? (Відповідь: В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Стус).
3. Із яким історичним періодом пов'язуємо його?
4. Чому дисидентський рух став закономірним явищем?
5. Які течії руху нам відомі?

6. Представником якої течії був Левко Лук'яненко?

Метод «Сходинок до постаті»

Учні по черзі працюють над узагальненням матеріалу про Левка Лук'янка та його діяльність: один – озвучує питання, інший – відповідає. У такий спосіб заповнюємо схему за зразком, доповнюючи питаннями при необхідності:



VI. Завдання додому.

На основі опрацьованого матеріалу на уроці:

А) усно охарактеризувати дисидентський рух в Україні після опрацювання параграфа 9 підручника,

Б) укласти таблицю «Напрямки діяльності Левка Лук'яненка» за зразком:

Напрямок діяльності	Коротка характеристика	Дати
Правозахисний		
Громадянсько-політичний		
...		

Джерело: Власна розробка авторки.

Звинувачувальний акт (20 квітня 1961 р.)

аа-8

43

"УТВЕРЖДАЮ"НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ УССР ПО ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ
ПОЛКОВНИК*В. Шевченко*

(В. ШЕВЧЕНКО)

"20" апреля 1961 годаОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕпо уголовному делу № 21 по
обвинению -ЛУКЬЯНЕНКО Льва Григорьевича,
ВИРУНА Степана Мартыновича,
КАНДЫБЫ Ивана Алексеевича,
ЛУЦКИВА Василия Степановича,
ЛИБОВИЧА Александра Семеновича и
КИПИША Ивана Захаровича,в преступлениях, предусмотренных
ст. ст. 56 ч. I и 64 УК УССР,

БОРОВНИЦКОГО Иосифа Юлиановича,

в преступлении, предусмотренном
ст. ст. 19-56 ч. I УК УССР.

В январе 1961 года Управлением КГБ при Совете Министров УССР по Львовской области была вскрыта и ликвидирована нелегальная антисоветская националистическая организация, т.н. "Украинска робитничо-селянска спилка" (УРСС).

За принадлежность к этой организации были арестованы и привлечены к уголовной ответственности по настоящему делу ЛУКЬЯНЕНКО Лев Григорьевич, ВИРУН Степан Мартынович, КАНДЫБА Иван Алексеевич, ЛУЦКИВ Василий Степанович, ЛИБОВИЧ Александр Семенович, КИПИШ Иван Захарович и их пособник БОРОВНИЦКИЙ Иосиф Юлианович.

44
2.

Предварительным следствием по делу установлено:

Обвиняемые ЛУКЬЯНЕНКО Л.Г. и ВИРУН С.М., работая в Радеховском районе, и, будучи антисоветски националистически настроены, в начале 1959 года создали на территории Львовской области глубоко законспирированную антисоветскую националистическую организацию, так называемую "Украинскую робитничо-селянську спилку (УРСС)", тщательно разработали и размножили программу этой организации, которая явилась теоретической основой УРСС.

(т. 2, л.д. 41, 214-215; 235-236
т. 3, л.д. 40-42, 65-66, 106-109, 157-158)

Указанная программа, являясь антисоветским, буржуазно-националистическим документом, призывает к активной борьбе против государственного и общественного строя в СССР, против КПСС и Советского правительства.

(т. 10, л.д. 77)

Участники организации УРСС, считая себя наследниками украинских буржуазных националистов, изменив Родине, поставили своей главной целью отторжение Украинской Советской социалистической республики от Советского Союза, подрыв основ советского строя и ослабление мощи СССР.

(т. 2, л.д. 92-94, т. 3, л.д. 147-150
т. 4, л.д. 53-57, 264-268, т. 5, л.д. 160-164,
т. 9, л.д. 166-178, т. 10, л.д. 2-76, 79-90).

Для этого как и в программе УРСС, участники организации в своей практической преступной деятельности возводили злобную клевету на политику КПСС и Советского правительства, грубо фальсифицировали историю Украины, историю дружбы украинского народа с русским и другими народами Советского Союза, оправдывали бандитскую деятельность бывшего националистического подполья, с враждебных позиций оценивали существующий в СССР строй.

Так, в программе УРСС по этому поводу утверждается, что якобы после создания Союза ССР "... Украина снова оказалась в зависимом положении...", "... Союз ССР, как и бывшая Российская империя, не может дать украинскому народу счастья.. Украинская экономика попрежнему остается колониальной".

(т. 10, л.д. 77- стр. 2, 6; т. 1, л.д. 118, 128, 129
т. 2, л.д. 93-95, 225, 228-230; т. 3, л.д. 38-39,
54-55, 109-110, 137-141, 238-239, 252-253;
т. 4, л.д. 44-53, 161-162, 265-267; т. 5, л.д. 73-76,
159-164, 278-279).

Протокол затримання (21 січня 1961 р.)

7

Протокол
Затримання

21 января 1961. с. Гимназия.

Сопроводили кб Усер пол-
ковник Зуботенко, и сотруд-
ники укр. по Ковалевской области
майор Сергеев и лейтенант
Бессаляцкий в присутствии по-
чтовых жемель Федора Ивана
и Артемьевича Степанова Ми-
хайловича, проживающих в
пос. Гимназия Ковалевской обл.
сего числа в 4 часа утра
в своей квартире задержали
на основании ст. 32 Основ
уголовного судопроизводства
содерж. Сергеев и сотрудников рес-
публики укр. на Лукьяненко
Льва Григорьевича, прожи-
вающего в пос. Гимназия по
ул. Ватутина 2/7, подозре-
ваемого в совершении
преступлений, предусмотрен-
ных ст. ст. 7 и 9 Закона
об уголовной ответствен-
ности за государственные
преступления.

2.

2

Жанко и Завьялов в
состоянии задержания
не нарушено.

подпись
Задержанного Мухомов

попытки. Июнь

1.

2

Отебей.

Задержанные
узнали.

многие
зубовенно

набор
сердцев

интернат

бесплатно

Зубов

Зубов

Зубов

Протокол судового засідання 1961 р.

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 112

Справа № 2.05
1961 р.

ПРОТОКОЛ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

В року трьохсот, 16-20 дни Судова колегія в кримінальних справах
ОБЛАСНОГО СУДУ, в складі:

Головуючого Рудіка
Народних засідателів: Льобарець
Земшукенко
При секретарі Льобашенко
З участю прокурора Цетішечко
і адвокатів: Бобак, Микашко, Кучершів, Бардегемов, Овчинніков, Гончаров

у відкритому судовому засіданні в місті Львові
справу по звинуваченню: Лук'яненка Лева Григоровича, Віруна Степана Мартиновича, Камдиба Івана Олексійовича, Шуківа Василя Степановича, Лізовича Олександра Івановича і Кітшика Івана Захаровича в злочинах, передбачених ст.ст. 56 з і 64 кк УРСР, Боровицького Мисина Юліановича, в злочині, передбаченому ст.ст. 19-56 з і кк УРСР

L

Засідання розпочато о 10 годині 00 хвилин 16 травня 1961 р.

Учасники судового засідання доставлені кожною підсудні:

Лук'яненко Лев Григорович, Вірун Степан Мартинович, Камдиба Іван Олексійович, Шуків Василь Степанович, Лізович Олександр Семенович, Кітшик Іван Захарович, Боровицький Мисин Юліанович,
які знаходяться під вартою в слідстві УМДБ по Львівській області.

46 42/50/202-1. 5. 1967. Київ, друк. № 4. Зам. 992.

Постанова про застосування запобіжного заходу (10 грудня 1977 р.)

тосування міри запобіжного заходу
итягді взяття під варту ЛУК'ЯНЕНКО
ка Григоровича - САНКЦІЯ

ПРОКУРОР ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
жавний радник юстиції С. П. ТАРАСОВ

10" грудня 1977 року.

ПОСТАНОВА
про застосування запобіжного заходу

Чернігів "10" грудня 1977

Виконуючий обов'язки начальника слідчої групи Управління
при РМ УРСР по Чернігівській області капітан ПОЛУНІН, роз
вши матеріали кримінальної справи №39,-

ВСТАНОВИВ:

ЛУК'ЯНЕНКО Левко Григорович після відбуття покарання за
зливо небезпечний державний злочин до погашення судимості,
ваючи в місті Чернігові, на ґрунті антирадянських націонал
х переконань, з метою підриву та послаблення Радянської вла
стематично виготовляв, зберігав і розповсюджував документи,
их зводяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський д
вний і суспільний лад, чим скоїв злочин, передбачений ст.62
УРСР.

Враховуючи небезпечність скоєного, а також приймаючи д
аги, що ЛУК'ЯНЕНКО, перебуваючи на волі, може перешкодити
тановленню істини в кримінальній справі, керуючись ст.ст. 1
8-150, 155 КПК УРСР,-

ПОСТАНОВИВ:
Застосувати відносно ЛУК'ЯНЕНКА Левка Григоровича, 1927
родження, уродженця с.Хрипівки Городнянського району Черніг
жкої області, українця, громадянина СРСР, безпартійного, з в

- 2 -

освітою, працюючого електриком Чернігівської обласної
лікарні, судженого в 1961 році по ст.ст. 56 ч.1 і 64 К
15 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії,
чого в м.Чернігові, вул.Рокосовського, буд.№41 "а", кв.
ний захід - взяття під варту, про що повідомити йому п
в постанові.

Копію цієї постанови направити прокурору Чернігів
області та начальнику слідчого ізолятора УВС Чернігівс
виконкому.

В.О. НАЧАЛЬНИКА СЛІДЧОЇ ГРУПИ УКДБ
ПРИ РМ УРСР ПО ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
капітан
/ ПОЛУНІН /

ЗГОДЕН: НАЧАЛЬНИК УПРАВЛІННЯ КДБ ПРИ РМ УРСР
ПО ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ - полковник
/ ДІЧЕНКО /

Постанова мені оголошена о "7" год. "20" хвил.
"12" грудня 1977 року.
/ ЛУК'ЯНЕНКО /

У відповідності зі ст.73 КПК УРСР мені також роз'яс
як підозрюваний, маю право давати пояснення, заявляти кло
принесити скарги на дії і рішення особи, яка провадить ді
чого, прокурора.
"12" грудня 1977 р. / ЛУК'ЯНЕНКО /

Постанову оголосив і права підозрюваного ЛУК'ЯНЕНКО
СТ.СЛІДЧИЙ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ КДБ
ПРИ РМ УРСР - капітан
/ БОЛГУ

Джерело: <https://vybory.pravda.com.ua/files/graph/smertnyk-lukjanenko/>.

Посвідчення народного депутата УРСР

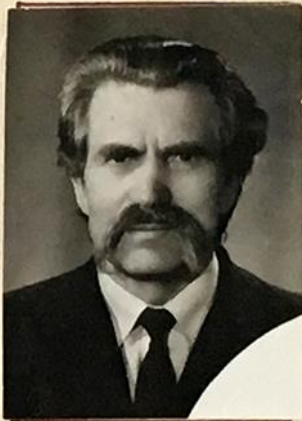
ПОСВІДЧЕННЯ

Тов. Лук'яненко
Мико Григорович

Обраний « 04 » березня 19 90 р.
народним депутатом УРСР
по виборчому округу № 196

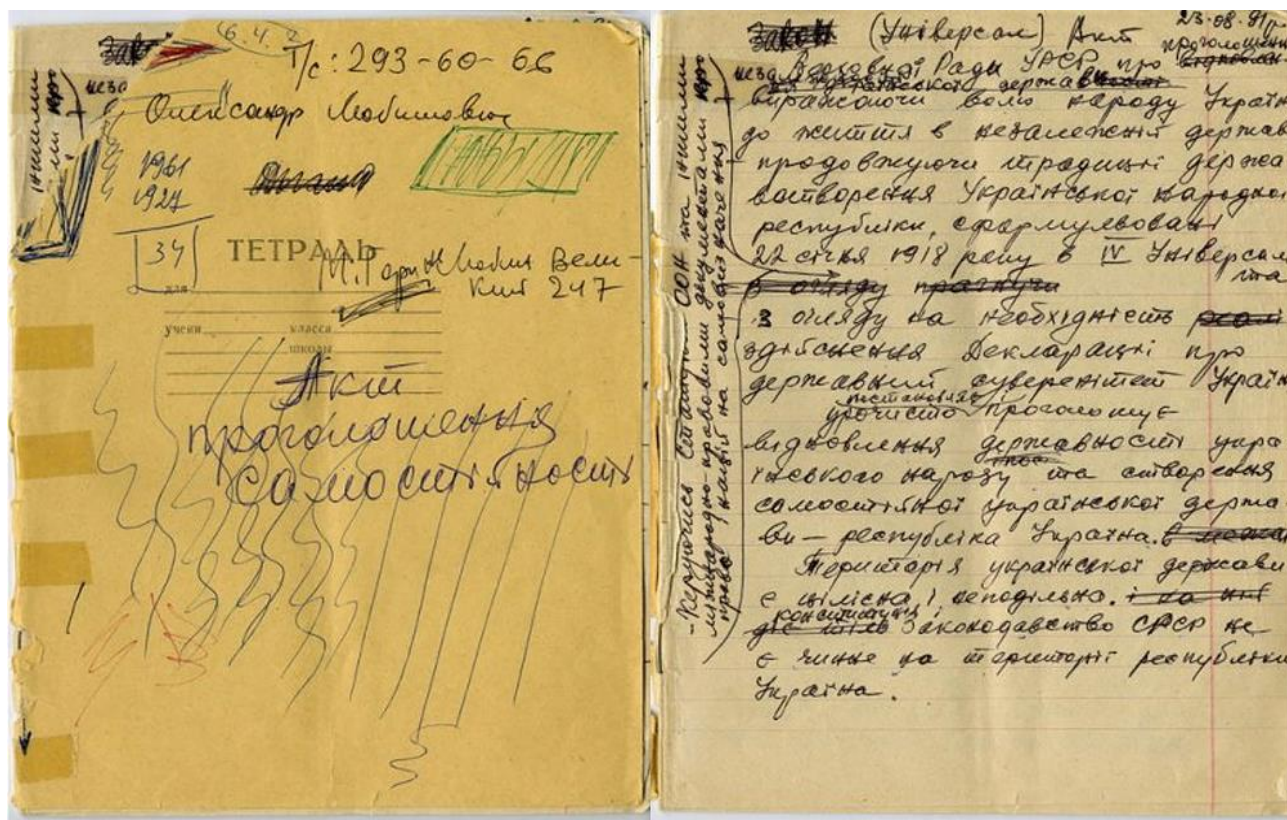
Голова окружної
виборчої комісії *Н. Гузик*

Секретар окружної
виборчої комісії *[signature]*



Джерело: <https://vybory.pravda.com.ua/files/graph/smertnyk-lukjanenko/>

Чернетка Акту проголошення незалежності України



Джерело: <https://www.0342.ua/news/2492136/opriludnili-cernetku-aktu-pro-progolosenna-nezaleznosti-ukraini-foto>

24 серпня 1991 р.



Джерело: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/levko-lukyanenko-24-serpnya-1991-roku-ukrayinska-naciya-postavila-velichezniy-znak>

Левко Лук'яненко голосує на референдумі 1991 р.



Джерело: <http://www.golos.com.ua/article/324699>

Віктор Ющенко нагороджує Левка Лук'яненка званням Героя України

Джерело: <https://populyarne.com.ua/ukrainski-istorychni-foto/>